

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ
УКРАЇНИ**

І. І. Приходько

**Діагностика психологічної безпеки
особистості фахівця екстремального виду
діяльності**

Посібник

Харків

УДК 159.9.072:351.743

Рекомендовано до видання вченою радою Національної академії Національної гвардії України як посібник (протокол № 15 від 21.12.2016 р.)

Р е ц е н з е н т и:

В. О. Лефтеров, завідувач кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія», доктор психологічних наук, професор;

В.І. Осьодло, начальник гуманітарного інституту Національного університету оборони України, заслужений працівник освіти України, доктор психологічних наук, професор.

Діагностика психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності: посібник / І. І. Приходько. – Х. : НАНГУ, 2017. – 76 с.

У посібнику наведено процедуру розроблення психодіагностичної методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності та її скороченого варіанту “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості”. Визначено мету та структуру психодіагностичних методик, проведено їх стандартизацію, обґрунтовані валідність, надійність, наведено норми для професійної діяльності військовослужбовців НГУ в звичайних та екстремальних умовах.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, ад’юнктів, слухачів магістратури, психологів-практиків, курсантів і студентів вищих навчальних закладів – майбутніх психологів, а також слухачів курсів удосконалення кваліфікації офіцерського складу психологічного профілю.

А в т о р:

І. І. Приходько, доктор психологічних наук, професор.

УДК 159.9.072:351.743

© Національна академія НГУ, 2017

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1 Модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності.....	5
1.1 Сучасні підходи до визначення психологічної безпеки особистості....	5
1.2 Базова модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності.....	8
1.3 Трансформація базової моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності під впливом вітальних подій.....	23
Розділ 2 Методика “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності.....	33
2.1 Визначення структури методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності.....	33
2.2 Визначення показників якості методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності та її стандартизація.....	39
2.2.1 Надійність методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”.....	39
2.2.2 Валідність методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”.....	46
2.3 Диференційна здатність методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності та нормування для різних вибірок військовослужбовців.....	52
2.3.1 Здатність розроблюваної методики диференціювати вибірку фахівців екстремальних видів діяльності за типами психологічної безпеки особистості....	52
2.3.2 Чутливість методики до визначення особливостей психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності з різним соціально-професійним статусом.....	54
2.3.3 Чутливість методики до змін у психологічній безпеці особистості, що викликані переживанням екстремальної чи іншої психологічно навантаженої ситуації.....	54
2.3.4 Нормування методики для загальної вибірки військовослужбовців.....	59
2.4 Методика “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності.....	60
Література	65
Додаток	68

Вступ

Службово-бойова діяльність військовослужбовців Національної гвардії України (НГУ) часто триває в умовах значних психічних і фізичних перевантажень, невизначеності, дефіциту часу, необхідного для прийняття правильних рішень, у швидкоплинній оперативній обстановці, з вітальною загрозою для особового складу під час ведення бойових дій, затримання порушників громадського порядку та злочинців, при конвоюванні підсудних, визволенні заручників тощо. Негативний психологічний вплив на військовослужбовців НГУ завдають зміни умов праці, порушення режиму діяльності та відпочинку, дія яких найбільш помітна під час довготривалих службових відряджень. Ще однією обставиною, яка негативно позначається на морально-психологічному стані військовослужбовців під час виконання ними службово-бойових завдань з охорони громадського порядку в умовах проведення масових соціально-політичних заходів, є активне використання протидіючими силами негативного інформаційно-психологічного впливу на свідомість військовослужбовців НГУ, намагання протиставити у суспільній свідомості військових правоохоронців народу своєї країни, її правовій системі.

Наслідком цього є зростання кількості військовослужбовців, які отримують травматичний життєвий досвід, що призводить до погіршення їх психічного стану, порушення системи відношень з соціальним і предметним світом, негативно відбивається на зміні їх поведінки та ефективності подальшої службово-бойової діяльності.

Надзвичайно потужний потенціал для протидії негативним умовам службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ має система саморегуляції особистості, яка забезпечує її психологічну безпеку.

Відсутність науково обґрунтованої бази не дозволяє розробити адекватну програму психологічного супроводу службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ щодо забезпечення психологічної безпеки особистості (ПБО), яка б дозволила організувати ефективне протистояння негативним впливам професії екстремального типу діяльності, створити умови для самореалізації та самоактуалізації військовослужбовців в обраній професії, не знижувати відповідність характеру (насамперед способу дій, цілей, мотивів) виконання військовослужбовцями НГУ своїх професійних обов'язків потребам і вимогам суспільства у захищеності себе і своїх представників.

Усе це робить актуальними питання: розроблення практично-орієнтованої моделі психологічної безпеки особистості військовослужбовців НГУ, діяльність яких має екстремальний характер; дослідження особливостей функціонування системи психологічної безпеки особистості у звичайних і екстремальних умовах виконання службово-бойових завдань; розроблення необхідного психодіагностичного інструментарію для здійснення моніторингу стану психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності.

РОЗДІЛ 1

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Сучасні підходи до визначення психологічної безпеки особистості

Найсистемніші наукові дослідження психологічних проблем безпеки людини з'явилися наприкінці ХХ ст. у публікаціях наступних російських авторських колективів: С.Ю. Решетіної та Г.Л. Смолян; С.К. Роцин та В.А. Соснін; Г.В. Грачов та І.К. Мельник; одноосібних авторів М.А. Котика, І.М. Панаріна, В. Є. Лепського. Уперше в розгорнутому вигляді психологічне вивчення проблеми безпеки зустрічається в роботі М.А. Котика [1], який розглядає психологічні питання безпеки, що зумовлюють профілактику нещасних випадків на виробництві. В другому та третьому виданнях своєї монографії цей автор пропонує розглядати психологію безпеки не як розділ психології праці, а як деяку галузь психологічної науки, що вивчає психологічний аспект безпеки в різних видах діяльності. Він вважає, що психологія безпеки діяльності повинна вивчатись у таких галузях психологічної науки, як психологія праці, інженерна психологія, військова психологія, авіаційна і космічна психологія, спортивна психологія, медична психологія, судова психологія, і визначає, що існує одна загальна психологічна проблема – вивчення закономірностей діяльності людини в умовах фізичної небезпеки і пошук шляхів забезпечення її безпеки, в центрі якої існує людина – суб'єкт діяльності, а не її знаряддя [1].

М. А. Котик дає наступне визначення психології безпеки: “це галузь психологічної науки, яка вивчає психологічне запобігання нещасним випадкам, що виникають у процесі праці та інших видів діяльності, і шляхи використання психології для підвищення безпеки діяльності” [1, с. 19].

Результати наукових досліджень, які проводилися С. К. Роциним і В. А. Сосніним у 1995 р., дозволили їм запропонувати визначення терміна психологічної безпеки, як такий стан суспільної свідомості, в якому суспільство в цілому й кожна окрема особистість сприймають існуючу якість життя як адекватну й надійну, оскільки вона створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян сьогодні і дає їм підстави для впевненості в майбутньому [2].

Того ж самого року І.М. Панарін опублікував результати наукових досліджень психологічної безпеки військовослужбовців [3], в якому поняття психологічної безпеки розглядалось ним як одна зі сфер національної безпеки, зміст якого має розкриватися через використання понять “психічне здоров'я” і “загрози”. При цьому психологічна безпека трактується ним як такий стан психіки населення держави, коли забезпечується успішний психічний розвиток і адекватно відображуються внутрішні й зовнішні загрози психічному здоров'ю.

Досліджуючи психологічні проблеми, пов'язані з професійною діяльністю людини, І. П. Пістун вважає, що психологія безпеки вивчає тільки психологічні причини нещасних випадків, що виникають у процесі праці та інших видів діяльності, і психологічні фактори підвищення їх безпеки [4]. Однак, на нашу

думку, це досить однобокий і вузький підхід щодо визначення об'єкта в галузі психології безпеки людини.

Дослідження психологічної безпеки суб'єкта професійної діяльності дозволили Н. Л. Шликовій визначити її як “складне структуроване психологічне утворення, що припускає розгляд психологічної безпеки як цілісної системи процесів, результатом протікання яких є відповідність потреб, цінностей, можливостей суб'єкта відбитим характеристикам реальної дійсності” [5, с. 285]. Складовими психологічної безпеки є суперечності між цінностями (можливостями) суб'єкта й відображеними у свідомості суб'єкта характеристиками реальної дійсності. Функціонування психологічної безпеки відбувається як процес емоційно-оцінного відображення, результатом якого є сукупність порівнюваних суб'єктом еталонних і реальних образів соціальних об'єктів, явищ і ситуацій, що визначають наявність і рівень прояву суперечностей між цінностями (можливостями) суб'єкта і відображених характеристиках реальної дійсності.

Т. С. Кабаченко, вивчаючи методи психологічного впливу на людину, психологічну безпеку розуміє як “стан інформаційного середовища і умов життєдіяльності конкретної людини, групи, суспільства в цілому, який не сприяє порушенню цілісності, адаптивності (всіх форм адаптації) функціонування і розвитку соціальних суб'єктів (окремої людини, груп, суспільства в цілому)” [6, с. 3].

Визначаючи соціальні аспекти психологічної безпеки, Т. В. Ексакусто пропонує розглядати соціально-психологічну безпеку як стан динамічного балансу внутрішнього потенціалу суб'єкта і зовнішніх умов, що зумовлено наявністю гармонічних взаємин, які дають задоволення, які характеризуються захищеністю (без деформацій, порушень і труднощів), а також толерантністю у відносинах, які дозволяють реалізувати духовно-психічний потенціал суб'єкта у процесі життєдіяльності, зберегти його цілісність [7].

І.О. Баєва, обґрунтовуючи систему психологічної безпеки освітнього середовища, визначає, що психологічна безпека – це стан освітнього середовища, вільний від проявів психологічного насильства у взаємодії, що сприяє задоволенню основних потреб в особистісно-довірливому спілкуванні, яке створює референтну значущість середовища й забезпечує психічне здоров'я включених у неї учасників; як система міжособистісних стосунків, які викликають у учасників почуття належності (референтної значущості середовища), переконують людину, що вона перебуває поза небезпекою, укріплюють психічне здоров'я; як система заходів, спрямованих на запобігання загрозам для продуктивного стійкого розвитку особистості [8]. Науковець розглядає її на таких рівнях: суспільство, як характеристика національної безпеки, у структурі якої є соціальна безпека, яка соціальними інститутами виконує свої функції із задоволення потреб інтересів, цілей усього населення країни, фактично забезпечуючи якість життя; локальне середовище – це батьківщина, найближче оточення, референтні, навчальні групи тощо; особистість, у якої виникає відчуття переживання своєї захищеності-незахищеності, коли конкретні поведінкові акти спричиняють порушення безпеки

іншого суб'єкта або саморуйнування. Вона зазначає, що два останніх рівні – середовище перебування й особистісний або суб'єктний – безумовно є предметом дослідження психологічної науки і, якщо спочатку вони розглядались як компонент психологічного здоров'я, то на разі можна виділити досить самостійний науковий напрям – психологію безпеки особистості.

Розглядаючи компоненти психологічної безпеки між людьми як суб'єками взаємодії, науковці пропонують виділяти різні критерії безпеки, виходячи з тих структур, з якими ідентифікують людину. У переважній більшості як критерій використовується цілісність фізичної структури людини, який відповідає нормам стабільного функціонування організму (Н. О. Лизь). Друга група критеріїв безпеки об'єднує характеристики, що належать до природно-психічного рівня людини, який включає адекватність віддзеркалення і ставлення до світу (С. К. Роцин), захищеність психіки (Г. В. Грачов), адаптивність функціонування (Т. С. Кабаченко), захищеність свідомості від зміни стану проти волі людини (Т. І. Колесникова). Третя група підходів до визначення критеріїв оцінки орієнтована на особистісний рівень людини. Тут психологічний стан безпеки характеризується задоволеністю сьогоденням, упевненістю в майбутньому (С. К. Роцин), не зниженням вірогідності досягнення життєвих цілей (А. В. Непомнящий), захищеністю інтересів, позицій, ідеалів, цінностей, з якими суб'єкт ототожнює своє життя (Т. М. Краснянська).

У низці інших досліджень, зокрема у роботах І. О. Баєвої, для визначення критеріїв психологічної безпеки пропонуються інші підходи [8, 9]. З точки зору особистих проявів вона пропонує розглядати цей феномен як: процес, коли психологічна безпека створюється фактично кожного разу заново при зустрічі учасників середовища; стан, який забезпечує базову захищеність особистості; властивість особистості, який характеризує її маніпулятивну або діалогічну спрямованість.

У роботах Л.А. Александрової робиться спроба проаналізувати особистісний механізм захисту як досягнення безпеки, виходячи з можливостей суб'єкта, які утворюють смисл, що долає ті або інші життєві перешкоди [10]. Вона пропонує розглядати проблеми безпеки саме з позицій особистісного зростання і розвитку, за яких необхідно аналізувати умови, коли людина зможе перетворити проблеми на випробування, на завдання підвищеної міри складності, а потім і на можливості саморозвитку. Саме тоді, коли людина сприйматиме свої перешкоди як можливості, тобто у разі зміни суб'єктивного ставлення до них, вона перенесе акценти з особистісного смислу самої проблеми на особистісний смисл її вирішення [10].

Ф. Є. Василюком описано механізм розкриття потенціалу психологічної безпеки особистості як зміну структури альтернатив у контексті аналізу проблеми вибору [11]. На думку автора, власне вибір особистості, який має смислову перевагу і забезпечує психологічний комфорт, її психологічна безпека характеризується такими рисами: вибір можливий лише на внутрішньо складному світі особистості; альтернативи, між якими здійснюється вибір, – не операції, не способи дії, що ведуть до однієї мети, а різні життєві стосунки; вибір є активною дією суб'єкта, а не пасивною реакцією; підставою вибору не може

бути сила спонуки як така. Дії з підтримання внутрішньо складного світу (фактично, це досягнення стану смислової самоактуалізації, найяскравіше вираженої у психологічній безпеці особистості) дозволяє суб'єктові вийти на рівень актуалізації глибинних цінностей і підійти до реальної оцінки альтернатив.

Т. І. Колесниковою виділила стани психологічної безпеки особистості, здатної проявити стійкість у середовищі з певними параметрами, у тому числі і з психотравмуючими діями: стан повної психологічної безпеки (стійкості особистості до зовнішніх і внутрішніх дій); відсутність психологічної безпеки (схильність до зривів у функціонуванні особи, що виявляється в поведінці і діяльності); стан «прихованої» психологічної незахищеності (як можливість переходу в перший і другий стани під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників [12]. Під психологічною безпекою особистості авторка розуміла “певну захищеність свідомості від дій, здатних проти її волі і бажання змінювати психічні стани, психологічні характеристики і поведінку, що може кардинальним чином впливати на людину аж до зміни її життєвого шляху” [12, с. 4].

Попри широту вирішуваних проблем, в цих дослідженнях не ставилося питання побудови моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, придатної для розробки психодіагностичного інструментарію визначення рівня психологічної безпеки особистості.

1.2 Базова модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності

У сучасній науці психологічне моделювання розглядається як процес створення формальної моделі (образу) психічного або соціально-психологічного феномену, тобто формалізованої абстракції даного феномену, що відтворює його деякі основні, ключові, на думку дослідника, моменти. Метою такого моделювання може бути як емпіричне вивчення феномену на моделі, так і використання моделі для вирішення різних фундаментальних або прикладних завдань.

В нашому дослідженні було обрано евристичну вербальну модель. При її розробці і подальшої апробації було дотримано певні принципи, вимоги й допущення, що висуваються до такого роду розробок:

- адекватність – відповідність моделі вихідній реальній системі та урахування, насамперед, найбільш важливих якостей, зв'язків і характеристик;
- точність – ступінь збігу результатів, отриманих у процесі моделювання, із заздалегідь установленими, бажаними;
- універсальність – застосовність моделі до аналізу ряду однотипних систем в одному або декількох режимах функціонування;
- доцільна економічність – точність одержуваних результатів і спільність вирішення завдання, які погоджуються з витратами на моделювання, тому вдалий вибір моделі – результат компромісу між ресурсами й особливостями використовуваної моделі;

- корисність, тобто використання розробленої моделі для наступних багаторазових досліджень, а також прогнозування нових процесів, подій і ситуацій.

При розробці моделі також враховувалось, що найбільш істотними її функціями, за І. П. Каменевою [13], мають бути: “акумулявання знань” про досліджувану наукову категорію, що дозволяє прогнозувати зміну досліджуваного об’єкту без реальних експериментів, та “утворення смислів” – вони спрямовують на виявлення нових знань, понять і термінів, сприяють упорядкуванню накопиченої інформації.

Для розробки моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності було використано метод семантичного моделювання на основі даних семантичного диференціала та застосування оброблення отриманих результатів за допомогою факторного аналізу.

На першому етапі дослідження, на основі проаналізованої наукової літератури та існуючих емпіричних досліджень тих чи інших аспектів психологічної безпеки особистості [14] було створено список характеристик, які використовуються для опису явища “психологічна безпека особистості”. Ці два види опису (теоретичний і емпіричний (прикладний)), доповнюючи один одного, вносять істотний вклад у створення цілісного образу досліджуваної категорії.

Крім того, було проведене власне емпіричне дослідження для виявлення характеристик, які використовують власне представники екстремальних видів діяльності для опису психологічної безпеки особистості. Для цього було використано процедуру методики “Незакінчені речення” (авторська модифікація), в якій взяли участь понад 69 представників екстремальних видів діяльності та психологів, що здійснюють супровід їхньої діяльності.

У результаті узагальнення вищеописаних процедур був укладений перелік з 67 характеристик. Далі ці характеристики було запропоновано експертам проранжувати відповідно до того, наскільки вони є значущими для опису поняття “психологічна безпека особистості”. В якості експертів виступали представники професійних груп, для діяльності яких найбільш актуальна проблема психологічної безпеки особистості (психологи, офіцери по роботі з особовим складом, викладачі психології).

За результатами роботи експертів було визначені характеристики, які найбільш придатні для опису поняття “психологічна безпека особистості” представників екстремальних видів діяльності, та визначені найбільш важливі характеристики для її опису. Так, на думку експертів, найбільш важливими (перші десять рангів) характеристиками для опису психологічної безпеки особистості є – безпека, захищеність, відсутність загрози, життєстійкість, моральність, безстрашність, комунікативність, опірність (пружність), контроль, прийняття ризику, оптимізм.

З отриманого таким чином переліку, були утворені 35 бінарні пари, з яких укладено бланк специфічного семантичного диференціалу.

На другому етапі дослідження експерти за допомогою розробленого семантичного диференціалу оцінювали поняття “психологічна безпека особистості” фахівця екстремального виду діяльності. За допомогою

семантичного диференціалу отримані данні було піддано факторному аналізу, який дозволив виділити чотирьохфакторну структуру категорії “психологічна безпека особистості”, яка описує майже 76% загальної дисперсії ознак. Результати факторизації наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Факторна структура характеристик, які описують психологічну безпеку особистості

Характеристики психологічної безпеки особистості	Фактори			
	1	2	3	4
безпека – небезпека	0,23	-0,03	0,21	0,91
відсутність загрози – загроза	0,15	0,07	0,16	0,92
безстрашність – страх	-0,12	0,10	0,80	0,33
захищеність – беззахисність	-0,11	0,42	0,16	0,79
життєрадісність – апатичність	0,05	0,30	0,64	0,14
життєстійкість – нестійкість до життя	-0,10	0,74	0,28	-0,05
залученість у події – байдужість до того, що відбувається	0,18	0,04	0,79	0,06
контроль – безконтрольність	0,22	0,70	0,03	0,16
схильність до новаторства – бездіяльність	0,27	0,66	0,43	-0,05
активність – пасивність	0,27	0,77	0,28	0,14
ініціативність – інертність	0,44	0,74	0,16	-0,05
оптимізм – песимізм	0,14	0,85	0,31	0,15
соціальна відповідальність – соціальна безвідповідальність	0,34	0,22	0,80	0,09
ввічливість – грубість	0,71	0,26	0,14	0,15
цілеспрямованість – відсутність цілей	0,45	0,77	-0,03	0,04
впевненість – невпевненість	0,27	0,75	-0,13	0,32
сумлінність – несумлінність	0,76	0,44	-0,04	-0,06
організованість – неорганізованість	0,70	0,45	0,06	0,07
товариськість – замкнутість	0,89	0,11	0,06	-0,08
доброзичливість – ворожість	0,86	0,18	0,12	0,17
комунікативність – некомунікативність	0,84	0,22	0,20	-0,01
моральність – аморальність	0,89	0,01	0,10	0,25

В отриманій структурі психологічної безпеки особистості **перший фактор** має найбільшу інформативність 25,13 %, його зміст визначає кореляція з такими показниками як моральність (0,89), товариськість (0,89), доброзичливість (0,86), комунікативність (0,84), сумлінність (0,76), ввічливість (0,71), організованість (0,70). Як бачимо, даний фактор складають дві групи якостей: моральні та комунікативні, у цілому, його можна проінтерпретувати як моральні регулятори

взаємодії особистості із соціальним оточенням. Виходячи з цього даний фактор було позначено як морально-комунікативний.

Другий фактор практично такий же потужний, як і перший, на нього доводиться 24,38 % інформативності. Його зміст визначає кореляція з такими восьми показниками, як життєстійкість (0,74), оптимізм (0,85), контроль (0,70), активність (0,77), ініціативність (0,74), цілеспрямованість (0,77), впевненість (0,75), схильність до новаторства (0,66). Ці показники відносяться до особливостей постановки й досягнення цілей: гнучкість та інтенсивність цілеполягання, а також гнучкість і воля у досягненні цілей. У теоретичних дослідженнях (узагальненнях) Є.П. Ільїна [15] таке поєднання особистісних характеристик використовується для опису однієї з концепцій волі, в якій вона виступає як довільна мотивація. Тому цей компонент психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності ми позначили як мотиваційно-вольовий.

Зміст **третього фактору** (інформативність 13,61 %) визначають кореляції з чотирма показниками: безстрашність (0,80), залученість у події (0,79), соціальна відповідальність (0,80), життєрадісність (0,64). У дослідженнях Д.О. Леонтєва [16, 17] вказується, що відповідальність і залученість у події є характеристиками осмисленості життя. Таким чином, зміст цього фактору можна проінтерпретувати, як пасіонарність, як сенсожиттєва складова психологічної безпеки особистості. Відповідно, цей фактор було позначено, як ціннісно-смісловий.

Четвертий фактор (12,44 %) корелює з трьома такими показниками, як безпека (0,91), відсутність загрози (0,92) і захищеність (0,79). Цей фактор можна проінтерпретувати, як внутрішній комфорт або відчуття безпеки, що виступає оцінкою стану взаємодії з оточуючим середовищем.

Проведений факторний аналіз дозволяє нам розробити структурно-функціональну модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності. При роботі над моделлю враховувались і результати аналізу сучасних досліджень проблеми психологічної безпеки особистості, виконаних в рамках філософії, психології, юриспруденції. Так, аналіз опрацьованої літератури вказує, що при роботі над моделлю психологічної безпеки особистості потрібно виходити з того, що психологічна безпека особистості:

- пов'язана з двома групами факторів – умовами життєдіяльності (сприятливих чи ні) та розвитком особистості;
- має певну структуру, системність, функціональність, цілісність;
- передбачає активну позицію особистості у побудові відносин з оточуючим світом, прогнозування, дію за певними правилами в протипагу уникненню активності;
- проявляє здатність до самоорганізації, відповідальність не тільки за власну безпеку, але й безпеку залежних (підлеглих, дітей тощо), чутливість до зовнішньої допомоги, здатність приймати її від оточуючих;
- співвідноситься з переживанням певних станів (емоційного комфорту, безпеки тощо).

Таким чином, психологічну безпеку особистості можна розглядати як певну організацію системи самореалізації, яка забезпечує здатність використовувати зовнішні умови життєдіяльності для розвитку особистості та переживання відчуття емоційного комфорту (відчуття психологічної безпеки).

Відповідно до факторного аналізу ця модель містить чотири блоки, кожен з яких має своє структурне наповнення, власні функції, особливості динаміки, зв'язки з іншими блоками [18]. Виявлена єдність функціонування компонентів психологічної безпеки особистості у реалізації її мети – створення припустимо безпечних умов для реалізації особистісного потенціалу. Ми навмисне так широко формулюємо мету психологічної безпеки особистості, так як її звуження до поняття захисту є застарілим, невідповідним дійсності. Захист, який істотно обмежує розвиток особистості, у кінцевому результаті веде до її регресу та деградації, отже, не виконує свого основного призначення – збереження особистості.

Таке формулювання мети психологічної безпеки особистості стало можливим завдяки теорії О.М. Леонтьєва [19]. Так, виведення вченим поняття особистість за рамки психіки у площину стосунків з оточуючим світом, розгляд особистості як реалізації стосунків зі світом, як буття, є важливими моментами для розуміння мети функціонування системи психологічної безпеки особистості, яка не може бути зведена до забезпечення відчуття безпеки, а має сприяти самореалізації особистості, так як лише у такому вигляді (у вигляді активної взаємодії з зовнішнім соціальним світом) особистість і може існувати.

Такому розумінню мети системи психологічної безпеки особистості, не в останню чергу, сприяють і результати факторного аналізу, наведеного вище, в якому істотну вагу мають мотиви та смисли. Так, за О.М. Леонтьєвим сама особистість розглядалась як система діяльностей (мотивів) [19].

Таким чином, теорію “нової психології” О.М. Леонтьєва можна вважати історичним підґрунтям для побудови моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності.

Отже, докладніше розглянемо функціональну складову кожного компоненту базової моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності.

Основне призначення **морально-комунікативного компоненту** полягає у забезпеченні прийнятної взаємодії з оточуючим світом, так як основне завдання – безпека особистості, що, насамперед, є важливим у забезпеченні оптимального рівня взаємодії з соціальним оточенням. Реалізація цього завдання залежить від наявних комунікативних якостей, знань соціальних норм, які на рівні міжособистісної взаємодії, частіш за все, представлені нормами моралі. Соціальні норми структурують соціальний простір, роблять його певною мірою передбачуваним, що сприяє зниженню напруження у стосунках, дозволяє прогнозувати результати взаємодії. Знання соціальних норм і розвинені комунікативні якості дозволяють особі уникати небажаних і створювати сприятливі умови для особистісного розвитку [20].

Комунікативні якості та знання соціальних норм, насамперед, є похідними від досвіду особистості. Вони залежать від соціального оточення, особливостей

соціалізації, в тому числі вторинної, яка відбувається під час освоєння професії. Як і усі якості та знання після періоду інтенсивного розвитку і накопичення під дією того ж самого соціального і професійного досвіду, який спочатку сприяв їх розвитку, можуть узагальнюватися, спрощуватися, автоматизуватися і лише складні ситуації соціальної взаємодії під дією механізму рефлексії можуть сприяти їх відновленню.

Зазначимо, що набуття нових комунікативних якостей і засвоєння соціальних норм також залежить від позиції особистості: її ставлення до людей в цілому, до свого соціального оточення, конкретних соціальних груп тощо. При нестачі такого досвіду соціальної взаємодії, недостатньо розвинених комунікативних якостях і обмежених знаннях про норми, що регулюють соціальні взаємодії, особа може потрапляти у конфліктні ситуації. Пережиті в них негативні емоції можуть сприяти прийняттю рішення про розвиток необхідних якостей чи про уникнення ситуацій, в яких можливе повторення подібного конфлікту.

На реалізацію набутих комунікативних якостей і знань соціальних норм особу спонукають її актуальні мотиви. Одному і тому ж самому мотиву у різних людей можуть відповідати різні способи рольової поведінки, і, навпаки, однакові форми соціального поведіння можуть спонукати різні мотиви. Зазначимо, що закладений у мотиві задум не завжди може знайти адекватну реалізацію через нестачу досвіду і знань з питань соціального поведіння.

Необхідно зазначити, що розвинені комунікативні якості дозволяють шляхом залучення зовнішніх ресурсів (допомоги соціального оточення) реалізовувати мотиви, які значно перевищують можливості однієї людини. Крім того, чутливість до допомоги є однією з умов продуктивного навчання, засвоєння нових способів дій і взаємодії. Нові способи взаємодії з предметним світом і соціальним оточенням, які раніше не були використані при реалізації старих звичайних цінностей, смислів життя та мотивів, здатні утворювати нові результати, усвідомлення яких призводитиме до розвитку мотиваційної і смислової сфери особистості.

На наш погляд, найпродуктивнішою для підтримки відчуття безпеки і самореалізації є активна позиція у стосунках з оточуючим соціальним світом. Як вказував А. Ленгле, “людина, яка спілкується зі світом лише у формі реакцій, залишається закритою, вона не вибудовує стосунки, а лише захищається” [21, с. 44]. Захисна позиція в кінцевому результаті не призводить до відчуття безпеки. Власно вибудовані стосунки, в яких особа має провідну роль, у більшій мірі сприяють забезпеченню відчуття безпеки, в кінцевому результаті, самореалізації.

Розвитку морально-комунікативної складової психологічної безпеки особистості сприяє адекватність процесу первинної та вторинної соціалізації, широкі знання про способи поведінки у своїй та іншій субкультурах, досвід спілкування з різними верстами населення і представниками різних культур, розвиток толерантних рис особистості. Зазначимо, що будь-яка соціалізація, у тому числі й професійна, вносить у систему психологічної безпеки особистості певні правила й обмеження, які сприяють формуванню та реалізації лише окремою складовою “Я-образу” особистості (наприклад, професійного “Я-образу”), проте можуть негативно позначатися на інших її складових. Наприклад,

соціалізація військовослужбовця передбачає введення певних обмежень, що містяться у статутах, які регламентують його професійні стосунки (розвинені комунікативні якості у більшості випадків є не обов'язковими) та вимоги стійко переносити усі тяготи та складнощі військової служби, яка лише іноді доповнюється моральним заохоченням. Таким чином, попри те, що соціалізація особистості є важливим механізмом формування системи психологічної безпеки особистості, вона потенційно несе певні обмеження для самореалізації особистості, особливо у представників екстремальних видів діяльності.

Не можна не зазначити, що соціалізація є тим механізмом, який не лише впливає на формування індивідуальної системи психологічної безпеки особистості та забезпечує стабільність, нормативність функціонування соціальної системи завдяки відтворенню стосунків у суспільстві, відбитих у цінностях, але й є механізмом, який забезпечує наступність індивідуальної та колективної системи психологічної безпеки особистості.

Для представників екстремальних видів діяльності також важливо мати широкі спеціальні знання, наприклад, правил поведінки з особливо небезпечними злочинцями, особами з різними психічними розладами, з агресивно налаштованим натовпом тощо. Для цілеспрямованого розвитку морально-комунікативної складової психологічної безпеки особистості доцільно використовувати професійно-психологічний тренінг, представлений у [22].

Зазначимо, що морально-комунікативна складова досить часто розглядається окремо або як компонент конфліктологічної компетентності особи. Проте існують теорії, які розглядають особливості взаємодії із соціальним оточенням як фактор, що наряду з вольовими і смисложиттєвими особливостями впливає на самореалізацію та відчуття безпеки особистості. До таких можна віднести концепцію життєздатності Б.Г. Ананьєва, який вказував, що відчуття захищеності в колективі підвищує витривалість людини до важких випробувань і зберігає життєздатність у самих критичних обставинах [23]. Проте найбільшу увагу особливостям забезпечення взаємодії з соціальним оточенням, як складової життєздатності, стали приділяти наступники Б.Г. Ананьєва, які продовжували розробляти його концепцією у період 1985-1990 років, для якого характерною особливістю була втрата соціальних орієнтирів. Так, досить близький до нашої позиції І.М. Ільїнський визначає життєздатність як прагнення людини вижити, не деградувати у складних умовах соціального та культурного середовища, стати індивідуальністю, сформувані смисложиттєві установки, самоствердитися, реалізувати себе і свої задатки, творчі здібності, перетворюючи при цьому середовище, та роблячи його більш сприятливим для життя [24]. Зарубіжними авторами Р. Ахмед, Дж. Бонанно, М. Фрезер [25-27] та ін. визначена практично тотожна психологічна категорія – **resilience** (у перекладі життєздатність, опірність, пружність, стійкість, невразливість), що представляє індивідуальну здатність людини до соціальної адаптації та саморегуляції, механізм керування власними ресурсами (емоційними, мотиваційно-вольовими, когнітивною сферою) у контексті соціальних, культурних норм і середових умов.

Погоджуючись у загальних рисах з викладеними вище поглядами, зазначимо, що морально-комунікативна складова, як і вся система психологічної

безпеки особистості, у життєдіяльності особи є постійно актуальною, а не похідною від соціальних негараздів і необхідною лише для виживання. Навіть находячись у сприятливому і толерантному суспільстві, людина, яка не дотримується норм, що регулюють стосунки у ньому, може опинитися в ізоляції, спровокувати конфлікти, і, як наслідок, втратити можливість для самореалізації. Дотримання норм нерідко вимагає від людини вольових зусиль, рефлексії своєї поведінки. Інтеріоризовані моральні норми часто є підставою для розвитку ціннісно-сміслових особливостей. Як бачимо, морально-комунікативний компонент психологічної безпеки особистості має бути як структурно, так і функціонально пов'язаний з іншими складовими системи психологічної безпеки особистості.

Головним завданням **мотиваційно-вольового компоненту** є забезпечення реалізації обраної стратегії самореалізації особистості в різних за сприятливістю умовах. Для цього передбачається наявність гнучкого й інтенсивного механізму цілепокладання, а також розвинених вольових якостей для досягнення цілей. Гнучкість й інтенсивність цілепокладання дозволяє створювати оперативний план дій для реалізації особистих мотивів з урахуванням зовнішніх (соціальних, фізичних) умов та власних ресурсів (потенціалу здібностей, конституціональних особливостей, особистісних якостей тощо). Вольові якості, в першу чергу, вольове зусилля сприяють реалізації розробленого плану дій, переводу його з потенційного стану в актуальний. Немаловажним для функціонування цього компоненту є здатність здійснювати корекцію впритул до повної зміни самих цілей відповідно до смислу виконуваної діяльності, якщо їх реалізація є неможливою в умовах, що склалися. Тобто ефективність функціонування цього блоку системи психологічної безпеки особистості забезпечується поєднанням волі, спрямованої на досягнення цілі, та гнучкості, здатності переформулювати ціль – змінити спосіб дій, взагалі відмовитися від наміченого плану дій, при цьому зберегти смисл життєдіяльності. В особливо складних випадках для особистості можлива відмова від частини своєї особистості (окремого «Я»-образу) для реалізації провідних, смислоутворюючих мотивів життєдіяльності, що передбачає використання різноманітних копінгів. Проте схильність до використання непродуктивних копінгів негативно позначається на особистості та не у повній мірі відповідає завданню її збереження.

Сформована у людини структура конкретних мотивів, вольових якостей та копінгів залежить як від наявного досвіду, в тому числі й професійного, взаємодії з зовнішнім світом, так і від ціннісно-сміслового стрижня особистості. Зазначимо, що одному загальному смислоутворюючому мотиву можуть відповідати декілька приватних мотивів-цілей. І, навпаки, одні і ті ж самі мотиви-цілі можуть сприяти реалізації різних загальних смислоутворюючих мотивів. При цьому будь-яка зміна способу виконання й усвідомлення новизни отриманого результату представляє джерело розвитку загального смислоутворюючого мотиву. Незадоволеність результатом його реалізації є джерелом вдосконалення набутих знань, вмінь, навичок, спонукає до освоєння нових способів дій тощо. Така структура даного компоненту психологічної безпеки особистості потенційно несе здатність трансформувати негативні події життя в нові можливості. Крім

того, інтенсивність цілепокладання і вольові якості дозволяють забезпечити активність життєвої позиції особистості, здатність бути провідною у стосунках із оточуючим світом, спрямованим на його зміни відповідно до власних смислоутворюючих мотивів, цінностей. Усвідомлення у себе розвиненого цілепокладання, гнучкості та вольових якостей дозволяє особі бути готовою до дій у складних умовах, потенційно здатною витримувати стресову ситуацію.

Досить близькими до нашого погляду на мотиваційно-вольовий компонент, як складову системи психологічної безпеки особистості, є погляди, які утворилися в концепції “hardiness” С. Мадді (Д.О. Леонтьев переклав як “життєстійкість”), яке у 1979 році було введено С. Кобейса [28]. У рамках цієї концепції життєстійкість є системою установок і переконань про людину, світ, відносини зі світом, яка складається з компонентів: залученість (commitment), контроль (control), прийняття ризику (challenge), за допомогою яких людина розвивається, збагачує свій психічний потенціал і долає стреси, що зустрічаються на її життєвому шляху. Це поняття, за поглядами С. Мадді, Р. Хаві, Д. Кошаби, П. Бартона та ін. відображує психологічну живучість та розширену ефективність людини, а також є показником її психічного здоров'я [29].

Такий компонент hardiness, як залученість (commitment) дає максимальний шанс знайти щось потрібне та цікаве для особистості [29]. Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності, знаходить сили та мотиви до її реалізації, прагне до лідерства, адекватної діяльності та поведінки, відчуває себе значимою і досить цінною та необхідною, щоб повністю включатися у вирішення життєвих завдань, незважаючи на наявність стресогенних факторів і змін, що відбуваються навколо. Контроль (control) є переконаністю людини в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат, що відбувається, навіть якщо цей вплив не абсолютний та успіх не гарантований, він мотивує до пошуку шляхів впливу на результати цих змін, на противагу стану безпорадності та пасивності [29]. Виклик, прийняття ризику (challenge) відображує переконаність людини в тому, що щоб з нею не трапилося, все сприяє її розвитку за допомогою знань, які отримуються з позитивного або негативного досвіду. Він допомагає людині залишатися відкритою навколишньому середовищу та суспільству, сприймати події життя як виклик та чергове випробування. Людина, що розглядає життя як спосіб отримання досвіду, готова діяти під час відсутності надійних гарантій на успіх, на свій страх і ризик, вважаючи прагнення до простого комфорту та почуття безпеки такими, що збіднюють життя особистості. В основі прийняття ризику лежить ідея розвитку через активне засвоєння знань з досвіду та наступне їх застосування [29].

Отже, життєстійкість дозволяє людині взаємодіяти з середовищем і сприяє виникненню суб'єктивного почуття особистого благополуччя та прагнення до власного вдосконалення.

Проте, як і у випадку з теорією життєздатності, концепція життєстійкості відрізняється від розробленої моделі психологічної безпеки особистості, насамперед, тим, що вона описує функціонування системи саморегуляції активності у стресових умовах. На нашу думку, закладені у модель психологічної безпеки особистості механізми функціонування і відповідне структурне

наповнення здатні забезпечити самореалізацію і відчуття безпеки особистості як у звичайних, так і в екстремальних умовах.

Одразу зазначимо, що в узагальненій базовій структурно-функціональній моделі психологічної безпеки особистості наведені функціональні назви компонентів, які співвідносяться з концепціями життєздатності та життєстійкості, не свідчать про те, що позначений блок функціонує як уся вище описана у концепціях система забезпечення життєздатності чи життєстійкості. Ці концепції за обсягом співвідносяться з усією системою психологічної безпеки особистості, а не з окремими її компонентами. Проте в зазначених концепціях зроблено акцент на певних функціях, які в описуваній системі психологічної безпеки особистості найбільш притаманні саме цим блокам. Так, у концепції життєздатності акцент зроблено на взаємодії з соціальним середовищем, у концепції життєстійкості – на моменті долання труднощів і зміні погляду на них як на нові можливості, що й послужило підставою для використання назв концепцій для позначення функцій компонентів системи психологічної безпеки особистості.

Головним завданням **ціннісно-сислового компоненту** є формування *вісі свідомості*, яка забезпечує стійкість особистості до несприятливих умов життєдіяльності і послідовність самореалізації за будь-яких обставин. Для цього в особи має бути сформована система відношення до себе, діяльності, людей, оточуючого світу тощо, яка ґрунтуючись на цінностях і смислах, визначає напрями розвитку особистості й її ставлення до оточуючого, насамперед, соціального світу. Ставлення до останнього впливають на загальний напрям розвитку стосунків з ним: пристосування-уникнення-перебудова. Послідовність реалізації життєдіяльності і відповідність соціальному оточенню підтримують сприйняттю особистості цим соціальним оточенням як безпечної, такої, до якої немає необхідності застосовувати агресію. Кожна життєва невдача, фрустрація розглядається особистістю з точки зору її впливу на можливість реалізувати обрану життєву стратегію (сміслоутворюючі мотиви), що дає змогу піднятися над низкою побутових проблем, які викликають негативні переживання (їх знецінення), які не завжди є суттєвими для реалізації особистості. Проте екстремальні ситуації, в яких виникає загроза та небезпека існуванню обраного способу існування і самому життю, можуть призводити до переоцінки цінностей і смислів, їх ваги у смисловій структурі особистості.

Хоча формування цього компоненту розпочинається з інтеріоризації цінностей соціального оточення, у кінцевому вигляді він є результатом узагальнення попереднього досвіду розвитку, успішності взаємодії з оточуючим світом, тому є стабільним, практично незалежним від ситуаційних факторів, що дозволяє йому виконувати роль вектору життєдіяльності людини. Процес соціалізації, в результаті якого особа засвоює цінності певної соціальної, в тому числі професійної групи, спрямований, насамперед, на відтворення тих стосунків, які є прийнятними для даного соціального середовища. Проте власне ставлення особистості до цих цінностей, оцінка особистого досвіду існування у цій соціальній групі наділяє їх певним особистісним смислом, дозволяє виробляти власну стратегію, напрямок розвитку (сміслоутворюючі мотиви розвитку) в

існуючих соціальних умовах (системі стосунків в соціальній групі, до якої належить особистість). Саме ця здатність самостійно вибирати стратегії поведінки, на думку Д.О. Леонтьєва, характеризує зрілу розвинену особистість [17].

Досить подібним до нашого погляду на ціннісно-смысловий компонент психологічної безпеки особистості є концепція В.Е. Чудновського про “оптимальний смисл життя” – характеристику смислу життя, яка поєднує реалістичність і конструктивність, відповідність смислу життя зовнішнім і внутрішнім факторам [30]. Оптимальний смисл життя, на думку автора, – це гармонійна структура смисложиттєвих орієнтації, які істотно зумовлюють високу успішність у різних областях діяльності, максимальне розкриття здібностей та індивідуальності людини, її емоційний комфорт, що проявляється в переживанні повноти життя та задоволеності нею. Але людина часто діє не в рамках звичайної відповідності, вона максимально реалізує свої можливості, досягаючи високих результатів як у конкретній діяльності, так і в розкритті власної індивідуальності. Таким чином, реалістичність – це відповідність смислу життя, з одного боку, наявним об’єктивним умовам, необхідним для його реалізації, з іншого – індивідуальним можливостям людини. Конструктивність смислу життя – характеристика, що відбиває ступінь позитивного або негативного впливу на процес становлення особистості й успішність діяльності людини [30].

В.Е. Чудновський вказує, що оптимальний смисл життя є динамічною структурою, яка може істотно змінюватися під впливом різних умов і ситуацій, наприклад, серйозної хвороби, втрати близької людини, різкої зміни соціального статусу, у цілому того, що істотно міняє умови існування людини. Кожний віковий період може вносити певні корективи у процес пошуку та становлення оптимального смислу життя. Протягом усього життя людини можна виділити два типи змін смисложиттєвих орієнтації – еволюційні та революційні. Поступові, еволюційні зміни частково трансформують структуру смисложиттєвої ієрархії, але не її основу, головний компонент, при цьому видозмінюється, але не зникає головна лінія життя. Вони поступово призводять до якісного перетворення структурної ієрархії смислу життя. Революційні зміни в житті людини зумовлюють до порушення та зламування колишньої структурної ієрархії смислу життя, які можуть мати два наслідки: створення ієрархічної структури нового типу та появи нової головної лінії життя або зникнення основного смислу життя, його заміна на численні неосновні смисли. На думку вченого, однією з умов становлення оптимального смислу життя є наявність “наскрізної лінії життя”, яка минає через всі вікові етапи, може змінюватися в деталях, другорядних ланках структурної ієрархії, але залишається незмінною її основа [30]. Разом з тим, вона може містити в собі й деструктивні тенденції, які приводять до усвідомлення неадекватності смислу життя та втраті життєвої перспективи.

В.Е. Чудновський у дослідженнях також звертав увагу на роль діяльності в екстремальних умовах на становлення оптимального смислу життя. Ним були отримані дані, які свідчать, що екстремальність професії може сприяти формуванню філософського відношення до життя, більш глибокому розумінню життєвих цінностей, прагненню до самовдосконалення [30]. Вченим зроблено

висновок, що різні рамки, обмеження, які накладаються професійною діяльністю, її складність і напруженість, пов'язані з ризиком для життя та здоров'я, все це також може бути чинниками становлення оптимального смислу життя.

Попри те, що у концепції В.Е. Чудновського досить добре описані можливості змін смислової сфери особистості під дією зовнішніх обставин, професійної соціалізації та її вікових вимог, в ній замало приділено увазі власній активності особистості – її здатності змінювати обставини життєдіяльності, соціальне оточення, хоча це також є способом погодження власних смислів і умов для самореалізації в оточуючому світі.

Компонент внутрішнього комфорту. Необхідно уточнити, що проведений факторний аналіз дозволив віднести до даного блоку характеристики психологічної безпеки особистості, які співвідносяться з відчуттями, властивими фізичному “Я” (відчуття безпеки як забезпечення фізичної цілісності), проте, на нашу думку, є необхідність розширити інтерпретацію цього блоку і включити до нього усі рівні “Я” за концепцією В.В. Століна – фізичний, соціальний, особистісний [31]. Спираючись також на погляди О.М. Леонтьєва на “Я” як центру особистості [19], ми вважаємо, що виконувати функцію управління системою психологічної безпеки особистості може лише усе “Я”, а не окремі його складові.

Таким чином, завданням компоненту внутрішнього комфорту психологічної безпеки особистості є досягнення внутрішньої узгодженості особистості, визначення інтерпретації її досвіду і формування очікувань. В результаті функціонування цього блоку особистість переживає відчуття задоволеності/незадоволеності своїм життям, собою: негативні переживання призводять до змін напрямку активності, позитивні – закріплюють набутий досвід, консервують трансформовану структуру психологічної безпеки особистості.

“Я” забезпечує внутрішню узгодженість особистості, відносну стійкість її поведінки завдяки тому, що новий отриманий досвід погоджується з існуючими уявленнями про себе. Якщо він відповідає уявленням про себе, то й асимілюється в “Я”, якщо не вписується в існуючі уявлення про себе, суперечить вже наявній Я-концепції, то спрацьовують механізми психологічного захисту, які допомагають особистості тенденційно інтерпретувати досвід, який травмує, або його заперечувати. Проте, якщо особа, використовуючи механізм рефлексії, здатна усвідомити невідповідність власної особистості умовам своєї життєдіяльності, то вона стає спроможною до змін себе чи до пошуку відповідного оточення.

Хоча “Я” формується в результаті взаємодії особи зі своїм соціальним середовищем, з часом воно стає тією структурою, яка відповідає у реальних умовах життєдіяльності за вибір напрямку на користь розвитку чи захисту, або певного компромісу між ними. Акти самовизначення, які зумовлюють зробити вибір однієї діяльності з декількох при їх перетинанні чи вибір на користь продовження діяльності в умовах, що є несприятливими, призводять до виокремлення певної діяльності, надання відповідних їй мотивів, цілей і способів взаємодії з соціальним середовищем, пріоритету, який зосереджує навколо цієї

діяльності усіх наявних ресурсів особистості. Залученню ресурсів для подолання несприятливих умов життєдіяльності можуть сприяти механізми ідентифікації з особою (реальною чи героєм літератури, кінофільмів тощо), яка має необхідний особистісний потенціал, сформовані вміння та навички, знає способи дій, правила, підтримує певні соціальні зв'язки, тобто розвиток "Я" через ідентифікацію веде до збагачення усієї системи психологічної безпеки особистості. Проте поведінкові наслідки ідентифікації будуть призводити до її підтримання та посилення не завжди, а тільки в тих випадках, коли вони адаптивні і позитивно підкріплюються. Ці особливості необхідно враховувати при формуванні адаптивних підструктур психологічної безпеки особистості за допомогою механізму ідентифікації.

Також зазначимо, що сформоване "Я" визначає очікування особистості, її уявлення про те, що повинно статися: особи, які впевнені у власній значущості, очікують, що й інші будуть ставитися до них так само; особи, які сумніваються у власній цінності, вважають, що вони нікому не можуть подобатися і починають уникати більшості соціальних контактів. Отже, таке самовідношення, що є похідним як від особливостей соціалізації, так і від власного досвіду взаємодії з оточуючим світом, впливає на загальну стратегію реалізації психологічної безпеки особистості.

Досить подібно цей механізм описується у концепції конфліктного смислу "Я" В. В. Століна: особливості взаємозв'язку між "Я" й активністю суб'єкта, процесом вибору "Я" та напрямком розвитку [31]. На думку вченого, "Я", що розглядається діючим суб'єктом як умова самореалізації, набуває особистісний смисл. Смисл "Я" породжується як відношення до мотиву чи мети якостей суб'єкта, які релевантні їх досягненню, і оформлюються у самосвідомості у значеннях і емоційних переживаннях. Відповідно, смисл "Я" пов'язаний з активністю суб'єкта, яка відбувається за межами свідомості, тобто з його соціальною діяльністю [31]. Автор вказує, що об'єктивно "Я" набуває позитивного або негативного смисл тільки щодо тих якостей, які необхідні для досягнення мети чи мотиву; суб'єктивно з мотивом можуть бути співвіднесені й інші якості, які діяльністю прямо непередбачені. Процес осмислення "Я" та його співвідношення з мотивом опосередковані не тільки "самовикористаннями", але й оцінками інших людей, порівняннями з іншими, існуючими стандартами.

В.В. Столін уточнює, що людина з розвиненою самосвідомістю далеко не завжди повинна здійснювати реальний вчинок для того, щоб усвідомити саму себе. Маючи здатність до передбачення подій, людина має здатність і до передбачення смислів "Я", що відкриваються в результаті вчинків. Але воно вимагає від людини особливого знання про себе – знання своєї особистості з боку тих структур, які лежать в основі утворення конфліктних смислів.

На відміну від концепції В.В. Століна, в якій "Я" надає перевагу тій чи іншій діяльності, ми ставимо «Я» у центр системи психологічної безпеки особистості, у кожному компоненті якої є свої засоби вирішення конфлікту між діяльностями, між діяльністю і умовами її реалізації (нормування стосунків, толерантність у стосунках, здатність змінити спосіб дій, узгодити його з іншими тощо), що

дозволяє функціонувати системі психологічної безпеки особистості не лише у режимі постійного “вирішення завдань на смисл”.

Розглядаючи взаємозв'язки і особливості сумісного функціонування структурних компонентів системи психологічної безпеки особистості зазначимо, що в загальному вигляді вони є подібними до взаємовідношень у внутрішній структурі діяльності, запропонованій видатним радянським вченим О.М. Леонтьєвим у його концептуальному творі [19], основою якого є: мотив (діяльність) → ціль (дії) → умови (операції) та зворотний зв'язок, який не лише дозволяє оцінити відповідність задуму, отриманому результату, але й внести відповідні зміни. Крім того, розвиток системи психологічної безпеки особистості також може відбуватися за принципами, притаманними для розвитку мотиваційної сфери – «зсуву мотиву на ціль» та «зсуву мотиву на засіб». Проте система психологічної безпеки особистості передбачає, що особистість реалізується у багатьох діяльностях, що передбачає різноманіття мотивів, цілей, конкретних способів взаємодії з соціальним оточенням, конфлікти при перетинанні яких розв'язує центральний компонент особистості – “Я”.

Запропонована функціональна структура психологічної безпеки особистості є універсальною по відношенню до її змісту, хоча набутий зміст певним чином може сприяти її розвитку або деградації: наприклад, особа в результаті соціалізації може засвоювати різні цінності, прийнятні для її соціальної групи, стратегії їх реалізації та способи взаємодії зі своїм соціальним оточенням з приводу їх реалізації, проте, при оцінці їх як невідповідних “Я”, може відбуватися їх часткова чи повна зміна, пошук нового соціального середовища та здійснення нового змістовного наповнення власної (індивідуальної) системи психологічної безпеки особистості. Звісно, не можна не зазначити, що наважитися на такі зміни може далеко не кожна особа. Так, у кожному компоненті описаної системи психологічної безпеки особистості є механізми, які сприяють його консервуванню (закріпленню набутого – вироблення шаблону дій, власного морального кодексу, стереотипів сприйняття, установки, вироблення “рефлексу свободи”, механізми, що забезпечують стійкість ціннісно-сміслової сфери, захисні механізми свідомості тощо).

Схематично структурні компоненти психологічної безпеки особистості, їх наповнення, зміст, функції та механізми забезпечення представлені у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 – Структурно-функціональна модель психологічної безпеки особистості в звичайних умовах життєдіяльності

Назва компонента та його вага	Компонент 1 (25,13 %) морально-комунікативний	Компонент 2 (24,38 %) мотиваційно-вольовий	Компонент 3 (13,61 %) ціннісно-смісловий	Компонент 4 (12,44 %) внутрішній комфорт
Функціональна назва компонента	життєздатність	життєстійкість	оптимальний смисл життя	конфліктний смисл «Я»
	моральність (0,89), товарищескість (0,89), доброзичливість (0,86),	життєстійкість (0,74), контроль (0,70), активність (0,77), ініціатив-	безстрашність (0,80), залученість у події (0,79), соціальна відповідальність	безпека (0,91), відсутність загрози (0,92), захищеність (0,79)

Кореляція з показниками, що визначають зміст компонентів	комунікативність (0,84), сумлінність (0,76), увічливість (0,71), організованість (0,70)	ність (0,74), оптимізм (0,85), цілеспрямованість (0,77), впевненість (0,75), схильність до новаторства (0,66)	(0,80), життєрадісність (0,64)	
Психологічний зміст компонентів	Виконання правил спілкування робить взаємодію з соціальним оточенням контрольованою та передбачуваною	Розвинене цілеполягання, інтенсивність у постановці цілей і гнучкість в їхній корекції	Свідомість власної життєдіяльності, усвідомлення власного впливу на світ і відповідальність за внесені в нього зміни дозволяє стійко переносити життєві труднощі (страждання можна перенести, якщо знаєш заради чого вони)	Оцінювання своєї життєдіяльності як безпечної, а стану як комфортного, сприяє ухваленню рішення про продовження звичної регуляції; підтримує тривалу мотивацію; виступає стабілізуючим фактором
Закладений механізм забезпечення психологічної безпеки особистості	адаптованість до свого соціального оточення (урегульованість, передбачуваність відносин)	гнучкість перебудови відносин із середовищем, що дозволяє бути провідним у цих відносинах, контролювати їх	ієрархічність смислової сфери дозволяє знецінювати переживання при фрустрації неважливих і консолідувати зусилля важливих мотивів (за рахунок знецінення інших)	стан є тим фактором, що забезпечує зміну напрямку активності (середовище вибирається відповідно до потреб і можливостей людини)
Загальні механізми формування і розвитку системи ПБО	<p>Соціалізація здійснює наповнення системи ПБО цінностями, способами досягнення цілей, нормами, які сприяють відтворенню соціальної взаємодії, необхідної для підтримання безпеки особистості як члена певної соціальної групи, так і соціальної групи в цілому. Забезпечує наступність особистісної та колективної корпоративної системи психологічної безпеки.</p> <p>Рефлексія здійснює корекцію і розвиток набутої системи психологічної безпеки особистості для підвищення ефективності і безпечності самореалізації.</p>			
Концепція, в рамках якої даний механізм був описаний	концепція життєвдатності Б.Г. Ананьєва, концепція особистісного адаптаційного потенціалу А.Г. Маклакова, концепція толерантності Г.У. Солдатової, Л.А. Шайгерової	концепція життєстійкості С. Мадді	концепція оптимального смислу В.Е. Чудновського, концепція смислу життя Д.О. Леонтєва, гуманістична концепція В. Франкла	концепція адаптації до змін Г. Сельє, концепція конфліктного смислу «Я» В.В. Століна
Вчення О.М. Леонтєва про діяльність та особистість				

Як бачимо, розроблена модель є універсальною і дозволяє здійснити узагальнення існуючих досліджень із даної проблеми.

1.3 Трансформація базової моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності під впливом вітальних подій

Проведені власні дослідження показали, що базова модель буде трансформуватися в екстремальних умовах перебування людини при виконанні професійної діяльності, пов'язаної з реальною вітальною загрозою [32-34]. Для розробки цієї моделі процедурі факторизації було піддано дані оцінок фахівців, здійснених за допомогою розробленого семантичного диференціалу, які мали досвід переживання значних екстремальних ситуацій з реальною загрозою для життя (учасники бойових дій, ліквідації аварій, катастроф тощо). Результати цієї факторизації наведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 – Факторна структура індивідуально-психологічних особливостей, які описують психологічну безпеку особистості після перебування в екстремальній ситуації

Характеристики психологічної безпеки особистості	Фактори			
	1	2	3	4
безпека – небезпека	-0,20	0,51	0,70	0,10
відсутність загрози – загроза	0,02	0,36	0,52	-0,05
безстрашність – страх	0,45	0,49	0,03	0,16
захищеність – беззахисність	-0,28	0,42	0,55	-0,04
життєрадісність – апатичність	0,42	0,53	-0,01	0,45
життєстійкість – нестійкість до життя	0,12	0,25	0,72	0,18
залученість у події – байдужість до того, що відбувається	-0,04	0,68	0,14	0,13
контроль – безконтрольність	0,83	0,36	0,12	-0,09
прийняття ризику – відмова від ризику	0,65	0,59	0,06	-0,07
нервово-психічна стійкість – нервово-психічна нестійкість	-0,10	-0,03	0,84	0,10
адаптивність – дезадаптивність	-0,03	-0,03	0,71	0,34
стресостійкість – схильність до стресу	-0,27	-0,01	0,67	-0,17
низька тривожність – висока тривожність	0,40	0,50	0,17	0,25
високий інтелект – низький інтелект	0,68	0,55	-0,08	-0,10
схильність до новаторства – бездіяльність	0,51	0,64	0,04	0,20
активність – пасивність	0,24	0,71	0,24	-0,23
ініціативність – інертність	0,45	0,78	-0,03	-0,17
оптимізм – песимізм	0,06	0,26	0,44	0,59
соціальна відповідальність – соціальна безвідповідальність	0,71	0,56	0,01	0,15
здоровий спосіб життя – наркоманія, алкоголізм	0,02	-0,13	0,17	0,83
психічне здоров'я – хвороба, схильність до суїциду	0,14	-0,46	0,49	0,26
ввічливість – грубість	0,82	0,21	-0,23	0,39
чуйність – байдужість	0,87	0,22	-0,10	0,34
чесність – безчестя	0,86	0,18	-0,35	0,13
скромність – безсоромність	0,78	0,08	-0,50	0,32
самостійність – несамостійність	0,86	-0,30	-0,21	-0,07

цілеспрямованість – відсутність цілей	0,94	0,09	-0,07	-0,09
впевненість – невпевненість	0,85	0,29	0,21	-0,04
незалежність – залежність	0,77	0,32	0,03	0,09
сумлінність – несумлінність	0,86	0,20	-0,25	0,05
організованість – неорганізованість	0,79	-0,22	0,34	0,17
товариськість – замкнутість	0,49	0,26	-0,51	0,00
доброзичливість – ворожість	0,91	0,05	-0,13	0,17
комунікативність – некомунікативність	0,82	0,04	-0,08	-0,10
моральність – аморальність	0,86	0,28	-0,21	-0,06

На відміну від попередньої базової моделі, ця факторна матриця не піддавалась спрощенню через те, що на даному етапі дослідження нас цікавила не стільки загальна структура (що є адекватним завданню розробки загальної моделі), скільки її специфіка (що є адекватним завданню визначити особливості трансформації під впливом певних особливостей реалізації).

Зазначимо, що ця процедура цілком підтвердила виділену чотирьохфакторну структуру психологічної безпеки особистості, крім того, вона дозволила визначити механізми, які ведуть до змін у структурі, розглянути момент функціонування системи психологічної безпеки особистості в особливих (в даному випадку екстремальних) умовах.

Перший фактор є найпотужнішим, його інформативність становить 36,98 %. Він значуще корелює практично з половиною показників, запропонованих для опису категорії психологічна безпека особистості. Його зміст визначається наявністю значимих прямих кореляційних зв'язків з показниками, що описують вольову сферу й нормативну урегульованість відносин з оточуючим світом:

– 7 показників, що описують вольову сферу особистості: цілеспрямованість (0,94), самостійність (0,86), впевненість (0,85), контроль (0,83), організованість (0,79), незалежність (0,77) і прийняття ризику (0,65);

– 10 показників, що відображують моральну урегульованість (нормативність) відносин і особливості взаємодії з оточуючими людьми: доброзичливість (0,91), соціальна відповідальність (0,71), ввічливість (0,82), чесність (0,86), сумлінність (0,86), моральність (0,86), чуйність (0,87), скромність (0,78), комунікативність (0,82). Про нормативність відносин також свідчить кореляція з показником високий інтелект (0,68).

На відміну від базової моделі психологічної безпеки особистості, у даній факторній структурі, що описує уявлення про психологічну безпеку персоналу екстремальних професій, який має травматичний досвід, урегульованість, нормативність відносин доповнена показниками, що відносяться до вольової сфери особистості й інтелекту. Таке підвищення ролі волі і інтелекту в морально-комунікативному блоці свідчить про розгорнення контролю (рефлексії) над процесом взаємодії з оточуючим світом, який у звичайних умовах є автоматизованим, згорнутим. Так, новизна ситуації потребує більш ретельного контролю при використанні норм, шаблонів дій, через те, що такі ситуації вимагають їх “підгонки”: деякої зміни, покращення, більшої ретельності при

реалізації набутих стійких навичок взаємодії з оточуючим світом. Переживання травматичного досвіду ставить сприйняття норм відносин у центр свідомості, сприяє розвитку в них сильно розвиненого рефлексивного механізму, саме тому в даний компонент входять шкали контролю, волі й інтелекту. Таким чином, у персоналу екстремальних видів діяльності, що пережили травматичну подію, відбувається об'єднання першого (морально-комунікативного) і другого (мотиваційно-вольового) компонентів психологічної безпеки особистості, ми його позначили як **морально-вольова урегульованість (нормативність)**. Крім позитивного моменту, пов'язаного з рефлексією та посиленням контролем нормативності відносин, таке об'єднання також може свідчити про можливе сплочення мотиваційної сфери осіб, що пережили різні екстремальні ситуації.

Другий фактор, його інформативність становить 13,89 %, корелює з 10 показниками, які описують стійкість, опірність до стресових впливів, відчуття психологічного благополуччя та засобу його досягнення:

– стійкість до стресових впливів: нервово-психічна стійкість (пружність) (0,84), життєстійкість (0,72), стресостійкість (0,67), психічне здоров'я (0,49);

– відчуття психологічного благополуччя: безпека (0,70), захищеність (0,55), відсутність загрози (0,52);

– засіб досягнення психологічного благополуччя: адаптивність (0,71), специфічний відтінок цьому компоненту надають негативні кореляційні зв'язки з такими показниками, як скромність-безсоромність (-0,50) і товарицькість-замкнутість (-0,51).

Як бачимо, у мотиваційно-вольовому компоненті психологічної безпеки особистості у звичайних умовах діяльності під дією екстремальної ситуації відбувається певна трансформація та підвищується роль складових, що забезпечують подолання стресу і зменшується значення мотиваційних складових. Зниження негативних переживань та зменшення кількості актуальних мотивів призводить до зниження ажіотажу – нездатності зупинитися на виборі мотивів і способів дій, відповідних цілям життєдіяльності. Відбувається “примусове” тимчасове звуження вибору кількості стратегій подолання ситуації і зосередження саме на проблемному напрямку, концентрація сил та засобів щодо подолання екстремальності ситуації. Зовнішньо це може виглядати як зменшення кількості соціальних зв'язків, неуважність до оточуючих, до певних аспектів життєдіяльності, зниження креативності та толерантності. Зазначимо, що у певних осіб ці особливості можуть зберігатися тривалий час і після виходу з екстремальних ситуацій. Можливо саме тому при реабілітації осіб, що пережили екстремальні ситуації, позитивний ефект мають трудова й арт-терапія, які здатні “наростити” мотиви для реалізації обраного життєвого шляху.

Отже, тут також відбувається трансформація структурних компонентів психологічної безпеки особистості, яка пережила екстремальну травматичну подію. За змістом цей структурний компонент поєднує в собі два, які в базовій моделі психологічної безпеки особистості позначались як мотиваційно-вольовий і внутрішнього комфорту. Отримане сполучення показників ми позначили як компонент **стратегії подолання стресових ситуацій (копінги)**. Показники, що ввійшли в цей компонент психологічної безпеки особистості, які мають негативні

кореляційні зв'язки, підтверджують, що це можуть бути не завжди продуктивні стратегії подолання стресу, наприклад, такі копінги, як дистанціювання (замкнутість) або привертання уваги до себе навіть за рахунок негативних проявів (безсоромність).

Таким чином, стратегії подолання стресових ситуацій є важливим структурним компонентом психологічної безпеки особистості, предиктором психічного здоров'я людини, успішності її професійної діяльності. Вони є своєрідним медіатором, через який глибинні психологічні конструкти забезпечують саморегуляцію поведінки людини в стресовій ситуації: з одного боку, цим визначається їхній зв'язок з компонентами особистості, з іншого – з різними аспектами ситуації і її когнітивною оцінкою.

Зміст **третього фактору**, інформативність якого становить 15,47 %, визначається наявністю значимих прямих кореляційних зв'язків з такими 4 показниками, як ініціативність (0,78), активність (0,71), залученість у події (0,68), схильність до новаторства (0,64). На відміну від подібного ціннісно-смыслового блоку базової моделі психологічної безпеки особистості, до нього ввійшло більше показників, що описують активну життєву позицію з реалізації отриманого смислу. Це свідчить про підвищену актуальність питань смислу життя, питань про правильність обраного шляху розвитку і самореалізації, доцільності дотримуватися його у подальшому житті. При негативних відповідях на ці питання може спостерігатися у особистості розвиток екзистенційної кризи, відмова від прояву активності у самореалізації, відмова від подальшої боротьби, а можливо і суїциди. При позитивних відповідях – це стає локусом, який надихає (дає сили) на подолання будь-яких перешкод. У подальшому мирному житті це може проявлятися досить відомим феноменом нав'язування особами, що пережили життєву трагедію, смислів, винесених з травматичних подій, своєму соціальному оточенню.

Найбільша вага саме цих двох факторів показує, що рефлексія (контроль і усвідомлення) свого місця в оточуючому світі, смислу свого існування є найважливішим моментом виживання в екстремальній ситуації, а також є основою для здійснення подвигу. Звернемо увагу на те, що попри можливість припинення фізичного існування під час здійснення подвигу, цей акт самореалізації (вчинок, подвиг) робить безсмертною особистість людини: за В.А. Петровським, особистість існує, поки ми її пам'ятаємо. Виходячи з наведеної інтерпретації цього фактору, в якому підкреслюється момент екзистенційного вибору, усвідомлення смислу власного існування людини, цей фактор позначений як **ціннісно-смысловий**, але з певною акцентуацією.

Зміст **четвертого фактору**, інформативність якого становить 6,47 %, визначається кореляційними зв'язками з такими 3 показниками, як здоровий спосіб життя (0,83), оптимізм (0,59) і життєрадісність (0,45). Як бачимо, також і в компоненті внутрішнього комфорту структурно-функціональної моделі психологічної безпеки особистості у звичайних умовах під дією екстремальних подій відбулася трансформація, збільшилася вага і на перший план вийшла складова посттравматичного зростання в тому значенні, яке ввів М. Ш. Магомет-

Емінов, що актуалізує й ініціює зміни в інших структурних компонентах системи психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності [35].

Переживання екстремальної ситуації пов'язано з відчуттями певного напруження, позитивний вихід з неї призводить до її зменшення і похідними є позитивні відчуття, розслаблення, щастя. Такі позитивні емоції призводять до закріплення набутих змін чи закріплення обраного напрямку змін, тобто ведуть до так званого посттравматичного зростання [36]. Проте при негативному сценарії розвитку, коли екстремальна ситуація не має позитивного закінчення, особа може зосередитися на негативних відчуттях, переживати відчай. Якщо звичайні негативні емоції хоча і є неприємними, проте сприяють змінам, то переживання відчаю призводить до відмови від наявних форм взаємодії з оточуючим світом і не сприяють набуттю нових, відповідних особливостей оточуючого світу, що усвідомлюються під час переживання екстремальної ситуації. Все це призводить до регресу розвитку особистості як суб'єкта взаємодії з оточуючим світом, отже, до посттравматичного регресу розвитку особистості. Тому даний компонент в структурно-функціональній моделі психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах діяльності ми позначили як **посттравматичне зростання / регрес** розвитку особистості. Як бачимо із наведеного аналізу, саме рефлексія запускає трансформацію системи психологічної безпеки особистості при діяльності людини в екстремальній ситуації, змінює функціонування і вагу компонентів у системі психологічної безпеки особистості.

Отже, якщо соціалізація є механізмом, який використовує суспільство для визначення меж розвитку та відчуття безпеки особистості, де права і свободи однієї особи обмежуються іншою, то рефлексія є механізмом особистості, за допомогою якого вона може вийти за певні обмеження розвитку, які ввело суспільство, певне соціальне середовище або професійна група, і самореалізуватися у повному обсязі. Безумовно, така рефлексія, як відзначив С.Л. Рубінштейн, ставить питання відповідальності людини у моральному плані, а також за те все, що вчинене й упущене [37].

Таким чином, практично всі основні показники чотирьох структурних компонентів моделі психологічної безпеки особистості у звичайних умовах життєдіяльності також наведені у чотирифакторній моделі психологічної безпеки особистості, яка пережила екстремальну травматичну ситуацію (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Структурно-функціональна модель психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах життєдіяльності

Назва компонента та його вага	Компонент 1 (36,98 %) <i>морально-вольова урегульованість</i>	Компонент 2 (13,89 %) <i>стратегії подолання стресових ситуацій</i>	Компонент 3 (15,47 %) <i>ціннісно-смісловий</i>	Компонент 4 (6,47 %) <i>посттравматичне зростання / регрес</i>
Функціональна назва компонента	<i>нормативність</i>	<i>копінг-стратегії та копінг-ресурси</i>	<i>оптимальний смисл життя</i>	<i>внутрішня погодженість</i>
	цілеспрямованість (0,94), самостійність (0,86), впевненість, (0,86), контроль	нервово-психічна стійкість (0,84), життєстійкість (0,72), стресостій-	ініціативність (0,78), активність (0,71), залученість у події (0,68),	здоровий спосіб життя (0,83), оптимізм (0,59), життєрадісність

<p>Кореляція з показниками, що визначають зміст компонентів</p>	<p>(0,83), організованість (0,79), прийняття ризику (0,70); доброзичливість (0,91), соціальна відповідальність (0,71), ввічливість (0,82), чесність (0,86), моральність (0,86), скромність (0,78), комунікативність (0,82); високий інтелект (0,68)</p>	<p>кість (0,67), психічне здоров'я (0,49); безпека (0,70), захищеність (0,55), відсутність загрози (0,52); адаптивність (0,71), скромність-безсоромність (-0,50), товариш-кість-замкнутість (-0,51)</p>	<p>схильність до новаторства (0,64)</p>	<p>(0,45)</p>
<p>Психологічний зміст компонентів</p>	<p>виконання правил спілкування робить взаємодію з соціальним оточенням контрольованою та передбачуваною</p>	<p>розвинене цілеполягання, інтенсивність у постановці цілей і гнучкість в їхній корекції дозволяє уникати потенційно небезпечних ситуацій, перетворювати невдачі у нові можливості</p>	<p>свідомість власної життєдіяльності, усвідомлення власного впливу на світ і відповідальність за внесені в нього зміни дозволяє стійко переносити життєві складності (страждання можна перенести, якщо знаєш заради чого вони)</p>	<p>«Я» сприяє досягненню внутрішньої погодженості особистості, визначає інтерпретацію її досвіду як позитивного або негативного, що веде до укріплення чи зміни напрямку самореалізації. «Я» є джерелом очікувань певних подій і ставлення оточуючих</p>
<p>Закладений механізм забезпечення психологічної безпеки особистості</p>	<p>адаптованість до свого соціального оточення (урегульованість, передбачуваність відносин)</p>	<p>гнучкість перебудови відносин із середовищем дозволяє бути провідним та їх контролювати</p>	<p>наявність смислу життя допомагає піднятися над конкретною травматичною ситуацією, а не бути афективно поглиненим нею</p>	<p>стан є тим фактором, що забезпечує зміну напрямку активності (середовище вибирається відповідно до потреб і можливостей людини)</p>
<p>Загальні механізми формування і розвитку системи ПБО</p>	<p>Соціалізація здійснює наповнення системи ПБО цінностями, способами досягнення цілей, нормами, які сприяють відтворенню соціальної взаємодії, необхідної для підтримання безпеки особистості як члена певної соціальної групи, так і соціальної групи в цілому. Забезпечує наступність особистісної та колективної корпоративної системи психологічної безпеки. Рефлексія здійснює корекцію і розвиток набутої системи психологічної безпеки особистості для підвищення ефективності і безпечності самореалізації.</p>			
<p>Концепція, в рамках якої даний механізм був описаний</p>	<p>концепція життєздатності Б.Г. Ананьєва, концепція особистісного адаптаційного потенціалу А.Г. Маклакова,</p>	<p>концепція життєстійкості С. Мадді</p>	<p>концепція оптимального смислу В.Е. Чудновського, концепція смислу життя Д.О. Леонтєва,</p>	<p>концепція конфліктного смислу «Я» В.В. Століна, концепція посттравматичного зростання</p>

	концепція толерантності Г.У. Солдатової, Л.А. Шайгерової		гуманістична концепція В.Франкла	Р. Тедеші та Л. Калхоун, М.Ш. Магомед-Емінова
Вчення О.М. Леонтьєва про діяльність та особистість				

Однак відбулося їх перегрупування з появою трьох нових компонентів – морально-вольова урегульованість (нормативність), стратегії подолання стресових ситуацій(копінги) і посттравматичного зростання / регрес, а ціннісно-смысловий компонент залишився незмінним, лише доповнився кількома показниками, що описують активну життєву позицію з реалізації отриманого смислу, відбулася його певна акцентуація (рис. 1.1).

Такий компонент моделі психологічної безпеки особистості мирного часу, як морально-комунікативний, навпаки, в умовах реальної вітальної загрози відійшов на другий план, а на перший виступило збереження життя й здоров'я [38].

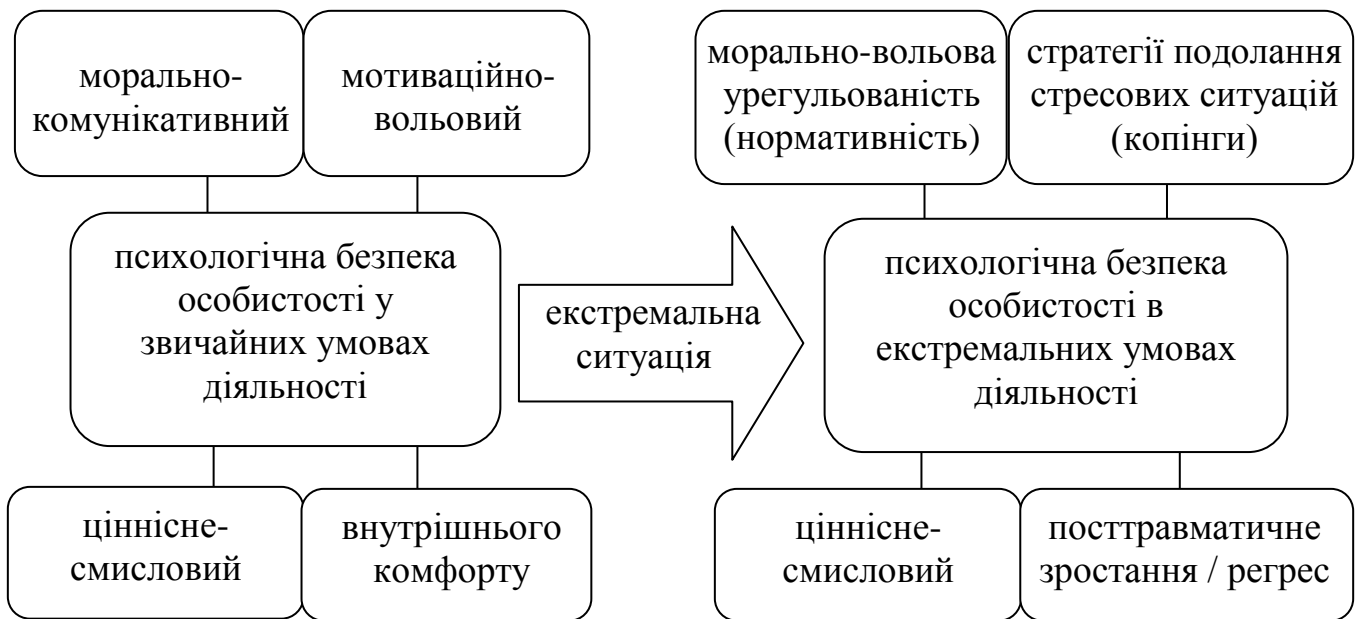

Рис. 1.1 Структура трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності

Отримані результати підтверджуються даними українських науковців (В.М. Корольчук, В.О. Лефтеров, О.А. Матеюк, О.Р. Охременко, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, О.В. Тімченко та ін.) і зарубіжних авторів (П. Бартон, В.О. Бодров, О.Г. Караяні, С.В. Літвінцев, В.М. Литкін, А.Г. Маклаков, В. Нещ, С. Пауел, Є.В. Снедков, С.В. Чермянін та ін.), дослідження яких присвячені вивченню життєдіяльності людини в особливих умовах. Один з основних їх висновків: в умовах реальної вітальної загрози актуалізуються нижчі базові потреби людини – потреби у власній безпеці, а вищі в цей період стають менш значущими.

Проведене науково-дослідним центром Національної академії НГУ в 2014-2017 рр. дослідження, метою якого було визначення шляхів формування у військовослужбовців НГУ стійкості до травматизації бойовим досвідом, дозволило більш детально зосередитися на ролі рефлексії і виділити “систему управління”. Його результати дозволили також виділити енергетичну систему, певний ресурс для

подолання екстремальної ситуації. В якості системи управління було здійснене “вписання” в модель психологічної безпеки особистості структурно-функціональної моделі самоставлення О.О. Століна [31]. При цьому сама модель психологічної безпеки особистості була вписана в “соціальну ситуацію розвитку”. Енергетична система є реалізацією положення, в якому приєднання окремого мотиву дій до актуальної мотивації, і далі, приєднання власних цілей до цілей своєї соціальної групи (ідентифікація з групою) і, далі, до цілей суспільства (ідентифікація з місією групи) забезпечує приток енергії до них. Крім того, залучення зовнішнього ресурсу у вигляді допомоги оточуючих людей сприяє адекватний розвиток морально-комунікативного компоненту.

Результати проведеного дослідження показали, що модель психологічної безпеки особистості може використовуватися для формування стійкості до травматизації бойовим досвідом військовослужбовців та для здійснення психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Співвіднесення моделі психологічної безпеки особистості зі структурою стійкості до травматизації бойовим досвідом військовослужбовців

<i>Призначення компонентів психологічної безпеки особистості</i>	<i>Відбиття вимог ситуації до особи</i>	<i>Внутрішній план дій в ситуації з оцінкою затрат і ресурсів</i>	<i>Визначення місця мотиву дій в ситуації в загальній мотивації особистості</i>	<i>Оцінка гармонійності розвитку особистості</i>
Компоненти базової моделі системи ПБО	Морально-комунікативний	Мотиваційно-вольовий	Ціннісно-смысловий	Внутрішній комфорт
Компоненти енергетичної системи ПБО	Отримання зовнішньої допомоги (фізичної, емоційної)	Оцінка дій за їх енергетичною витратністю	Ідентифікація з групою (приєднання мотиву до загальної мотивації)	Ідентифікація з суспільством
Компоненти системи управління ПБО	Самоповага (оцінка відповідності знань, вмінь, навичок ситуації розвитку)	Самоінтерес (зосередження свідомості на власних особливостях)	Очікування ставлення інших (усвідомлення відповідності нормам, сенсу своєї соціальної групи)	Аутосимпатія (оцінка попереднього досвіду проходження соціалізацій, самототожність)
Реалізація системи ПБО в екстремальній ситуації	Об’єктивне (морально-вольове) урегулювання ситуації	Суб’єктивне (опановування себе) урегулювання ситуації	Ревізія (переоцінка) цінностей смислів життя	Посттравматичне зростання – перехід на новий рівень розвитку або регрес особистості
Компоненти стійкості до травматизації бойовим досвідом	Актуальна стійкість до травматизації бойовим досвідом (компетентність, копінги, самоврядування, воля)	Базисна стійкість до травматизації бойовим досвідом (інтелектуальні, вольові, емоційні базисні якості особистості)		

Отже, в умовах небезпеки система управління ПБО ініціює перевірку роботи базової системи ПБО – в перших двох компонентах підсилення рефлексії дозволяє більш “уважно” працювати з об’єктивними обставинами ситуації і з їх відображенням у свідомості; в третьому компоненті, що викликана “торканням до смерті”, ревізія ціннісно-смыслові сфери “зрушує” “Я” із минулої зони

“комфорту”, забезпечуючи особистості посттравматичне зростання (перехід на новий рівень розвитку особистості) або її регрес. “Вписання” моделі психологічної безпеки особистості в соціальну ситуацію розвитку формує продовження змін, які відбуваються з особистістю, що пережила екстремальну ситуацію, – перехід “Я” на новий рівень (внаслідок посттравматичного зростання) веде до того, що особа перестає відповідати старій ситуації соціального розвитку і, відповідно, до зламу старих і побудові нових стосунків з соціальним середовищем (взяття на себе нових ролей, зобов’язань і формування відповідних їм нових якостей), до формування нової соціальної ситуації розвитку. І, дійсно, особи, в яких відбулося посттравматичне зростання, можуть змінювати свої стосунки з оточенням, змінювати своє оточення, свою роботу тощо.

Висновки до 1 розділу:

1. Психологічна безпека особистості фахівця екстремального виду діяльності – це складна багаторівнева динамічна система, що відображає ступінь психічної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усувати зовнішні та внутрішні загрози, які виникають, зберігати на достатньо стійкому дієздатному рівні виконання службово-бойових завдань у звичайних та екстремальних умовах.

2. Метою розбудови системи психологічної безпеки особистості є створення безпечних умов для її життєдіяльності та здійснення вибору, який визначатиме напрямок подальшої її самореалізації особистості та безпеку. Для її реалізації використовується потенціал чотирьох структурно-функціональних блоків: морально-комунікативного, мотиваційно-вольового, ціннісно-сміслового, внутрішнього комфорту; під час діяльності людини в екстремальних умовах, коли відбувається трансформація системи психологічної безпеки особистості та утворення інших чотирьох структурно-функціональних компонентів, використовується потенціал: морально-вольової урегульованості, стратегій подолання стресових ситуацій, ціннісно-сміслового компоненту та посттравматичного зростання / регресу.

3. Запропонована структурно-функціональна трансформаційна модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності дає змогу об’єднати існуючі у сучасній психологічній науці концепції життєздатності (Б. Г. Ананьєв, І. М. Ільїнський), життєстійкості (С. Мадді, Д. О. Леонтєв), оптимального смислу життя (В. Е. Чудновський) та конфліктного смислу «Я» (В. В. Столін). У кожній з вищезазначених концепцій зроблено акцент на реалізацію того чи іншого механізму забезпечення безпеки особистості, що співвідноситься з завданнями окремих елементів загальної системи психологічної безпеки особистості.

4. Ефективним механізмом формування системи психологічної безпеки особистості виступає її соціалізація, яка вносить певні обмеження у можливості самореалізації особистості (сприяє реалізації формальних статусів особистості, соціального рівня «Я»). Обминути данні обмеження допомагає механізм рефлексії, який сприяє реалізації особистісного рівня «Я». Саме рефлексія є джерелом трансформації системи психологічної безпеки особистості, у тому числі і при її реалізації в екстремальних умовах діяльності.

5. Використання моделі психологічної безпеки особистості для формування стійкості до травматизації бойовим досвідом військовослужбовців та для здійснення психологічної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій ще раз довело її адекватність та ефективність.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА “ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ” ФАХІВЦЯ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Визначення структури методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Розроблена та науковообґрунтована трансформаційна модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності [39] стала основою для розроблення структури методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності.

Мета методики – визначати рівень психологічної безпеки (захищеності) особистості та прогнозувати її здатність до самореалізації в екстремальних умовах діяльності.

Оскільки модель психологічної безпеки особистості у звичайних умовах була розроблена на основі факторного аналізу оцінок експертів з використанням процедури спрощення факторної структури, що забезпечило високу відтворюваність цієї структури на інших групах обстежуваних (дійсно, емпіричні дослідження показали, що ця структура добре відтворюється на даних офіцерів військових частин НГУ та курсантів Національної академії Національної гвардії України), то саме визначені у ній чотири фактори стали основою для розробки структурних блоків методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності. Таким чином, дана методика складається з наступних чотирьох блоків:

- “Морально-комунікативного”;
- “Мотиваційно-вольовий”;
- “Ціннісно-смісловий”;
- “Внутрішнього комфорту”.

Враховуюче те, що аналіз моделі психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах показав можливість певної динаміки у структурних компонентах під впливом дії екстремальних подій, то при розробці концепції кожного структурного блоку методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” було внесено відповідні зміни [20].

Так, створюючи стимульний матеріал методики ми виходили з наступного змісту цих блоків.

Шкала 1. «Морально-комунікативна» відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як вільне використання морально-комунікативних норм для підтримання необхідного комфортного рівня стосунків; гнучка їх контрольованість, відкритість новим стосункам, допомозі; міжособистісна толерантність.

Шкала 2. «Мотиваційно-вольова» відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як гнучка перебудова відносин з навколишнім середовищем, яка дозволяє завжди бути головним у цих відносинах (активність як типологічна властивість), розвинене цілепокладання, активне планування як вміння вписати нові завдання в уже створений план, а також

здатність його змінювати під впливом несприятливих обставин, інтенсивність у постановці цілей і гнучкість у їх корекції і засобах досягнення.

Шкала 3. «Ціннісно-смилова» відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як осмисленість життя, яка дозволяє за необхідності піднятися над конкретною екстремальною травматичною ситуацією і не бути афективно поглинутим нею; знайти додатковий психологічний ресурс в інших сферах свого життя для подолання наслідків даної травматичної ситуації.

Шкала 4. «Внутрішнього комфорту» відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як пошук ситуацій психологічного комфорту, відчуття благополуччя, відсутність тривоги; впевненість у собі, своїх силах, у тому, що подобаєшся оточуючим; прагнення до високої якості життя.

Розроблюючи концепцію методики, ми також виходили з того, що під час діагностики військовослужбовців НГУ та представників інших екстремальних професій більш важливим є визначення не стільки особливостей забезпечення власної психологічної безпеки, скільки визначення недоліків, неспроможності сформованого у них механізму забезпечення психологічної безпеки [20].

Відповідно до розробленої концепції психологічної безпеки особистості для кожної шкали було сформульовано по 25 тверджень, всього 100. Дві третини їх, відповідно до завдання діагностики механізмів забезпечення психологічної безпеки особистості, було сформульовано з негативним полюсом. Зазначимо, що форму тверджень було вибрано навмисно тому, що з досвіду проведення психодіагностичних досліджень такої специфічній вибірці, як військовослужбовці, правоохоронці, представники інших екстремальних видів діяльності достатньо вираженим є прагнення створити для оточуючих, особливо для контролюючих осіб, позитивний, схвальний образ про себе, а форма тверджень, на відміну від негативно сформульованих запитань, більш здатна протистояти цьому ефекту. Проте коли усі твердження сформульовані лише негативно чиним, обстежувані швидко дистанціюються від поставленого завдання відповідати щиро до власних відчуттів, вражень, думок тощо і виробляють стратегію повного заперечення запропонованих діагностичних ситуацій.

Наведемо твердження для кожного блоку.

Блок 1 “Морально-комунікативний”.

1. Мене легко привести в замішання.
2. Мене часто підводять нерви в спілкуванні з людьми на роботі.
3. Я схильний дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки.
4. Якщо хтось поводить себе зі мною грубо, я відповідаю тим самим.
5. Люди вважають мене стриманою і розсудливою людиною.
6. Я часто відчуваю себе приниженим.
7. Я думаю, що етичні норми потрібні для підтримки комфортних стосунків з оточуючими, а не для обмеження щирості у спілкуванні.
8. Мені важко підтримувати стосунки з людьми, з якими я щойно познайомився.

9. Моє вміння спілкуватися з людьми сприяє вирішенню життєво важливих для мене проблем.

10. Мої друзі та близькі вважають мене людиною вихованою та інтелігентною.

11. Я знаю, що є люди, налаштовані проти мене.

12. Як і багато людей, я буваю уразливим.

13. Підтримання близьких стосунків було пов'язано для мене з труднощами і розчаруваннями.

14. Будучи засмученим, я використовую занадто сильні вирази.

15. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в сформованих стосунках.

16. Я відчуваю труднощі, коли намагаюся змінювати свою поведінку так, щоб вона відповідала поглядам різних людей і ситуацій.

17. Я не можу розкритися перед іншими і попросити допомоги у них навіть в дуже скрутних для мене ситуаціях.

18. Я завжди покладаюся тільки на свої сили і не чекаю допомоги від інших.

19. Для мене важливо завжди зберігати теплі стосунки в моїй родині і з моїми друзями.

20. Я вірю, що у важких ситуаціях мої друзі постоять за мене.

21. Немає нікого, до кого я міг би звернутися зі своїми проблемами.

22. Я уникаю занадто близьких стосунків, щоб не втратити особисту свободу.

23. Я не можу ні до кого звернутися зі своїми проблемами, не відчуваючи страху, що в кінці кінців це якось буде використано.

24. Мені здається, що люди байдужі до того, що зі мною станеться.

25. Людина, яка мене не розуміє, викликає у мене роздратування.

Блок 2 “Мотиваційно-вольовий”.

1. Мені не просто брати відповідальність на себе і самому приймати рішення.

2. Я не очікую отримати від життя те, чого дійсно хочу.

3. Я довго не можу прийняти рішення, а потім довго сумніваюся в його правильності.

4. У мене є бажання змінити в своєму способі життя дуже багато чого, але не вистачає сил.

5. Я безумовно можу назвати себе цілеспрямованою людиною.

6. Я досить швидко можу підлаштувати свої плани до нових обставин.

7. Я вмю розраховувати свій час так, щоб все робити вчасно.

8. Коли потрібно приймати важливі життєві рішення мене охоплює страх, а раптом я не впораюся або в мене не вийде.

9. Мені абсолютно ясно, як вирішувати проблеми, що стоять переді мною.

10. Коли хто-небудь скаржиться, що життя нудне, це означає, що він просто не вміє бачити цікаве.

11. Я завжди можу вплинути на результат того, що відбувається навколо мене.

12. Мені часто не вистачає завзятості закінчити розпочату справу.

13. У мене часто немає можливості впливати на несподівані проблеми.

14. Я пропускаю зручний випадок через те, що недостатньо швидко приймаю рішення.

15. У складних ситуаціях, я вважаю розумним чекати, поки проблеми розв'яжуться самі собою.

16. Я приймаю рішення і дію самостійно, не сподіваючись на долю.
17. Як правило, я вважаю себе у відповіді за те, як я живу.
18. Якщо я не домагаюся успіху в роботі, значить, я погано організував свою діяльність.
19. Якщо справа в мене йде погано, мені відразу хочеться все кинути.
20. Якщо мені не вдається справа, успіх в якій для мене особливо важливий, то мені стає важко взагалі щось робити.
21. Я схильний до прояву ініціативності.
22. Я насилу відмовляюся від прийнятих рішень, навіть якщо переважають аргументи проти них.
23. Я продуктивно працюю в силу власної цілеспрямованості, а не через зовнішній контроль.
24. Якщо я ризикую, то скоріше з розумом, а не відчайдушно.
25. Якщо зі мною трапляються неприємності, то мені нічого не хочеться робити.

Блок 3 “Ціннісно-смысловий”.

1. Багато в чому я розчарований своїми досягненнями в житті.
2. Я не дуже добре усвідомлюю, чого хочу досягти в житті.
3. Мені все швидко набридає або розчаровує.
4. Приймаючи рішення в складній життєвій ситуації, я думаю як воно позначиться на близьких мені людях.
5. Мене не хвилюють проблеми інших людей.
6. У своїх вчинках, я не зобов'язаний враховувати інтереси інших людей.
7. У душі я оптиміст і вірю у краще.
8. Мої думки постійно повертаються до можливих неприємностей і мені важко направити їх в інше русло.
9. Я невдачлива особа.
10. Моє життя варте того, щоб жити далі.
11. Мені здається, що життя проходить повз мене.
12. Я намагаюся бути в курсі всього, що відбувається навколо мене.
13. Моє життя видається мені вкрай безглуздим.
14. Навколишній світ і події в ньому часто викликають у мене розгубленість і занепокоєння.
15. У житті я ще не знайшов свого покликання.
16. У моєму житті дуже багато невизначеності – багато залежить від випадку.
17. Коли я стикаюся з важкою ситуацією, я намагаюся знайти плюси в усьому, що відбувається.
18. Мені необхідний “екстрим” в житті для того, щоб не було нудно.
19. Часто я дорікаю себе в тому, що не використовую багато чого зі своїх здібностей.
20. Стикаючись з проблемою, я обговорюю те, що трапилося з товаришами, щоб краще зрозуміти ситуацію.
21. Тільки ризикуючи життям, розумієш його цінність.
22. Я не завжди замислююся над тим, як мої рішення позначаються на моїх близьких.
23. Я вважаю, що доля безумовно несправедлива до мене.

24. Я можу сказати, що в цілому я контролюю свою долю.

25. Потрапляючи в конфліктну ситуацію, я не завжди думаю про те, як мої вчинки позначаться на моєму житті в подальшому.

Блок 4 “Внутрішнього комфорту”.

1. Я часто відчуваю почуття провини, навіть коли звинувачувати себе, здавалося б, немає в чому.

2. Я задоволений тим, як склалося моє життя.

3. Я вважаю себе цікавою людиною – привабливою як особистість, значущою.

4. Я часто звинувачую себе за безвілля, а зробити з цим нічого не можу.

5. Маса дрібних неприємностей виводить мене з себе.

6. У мене часто виникає передчуття, що мене чекають якісь неприємності.

7. Коли я намагаюся себе оцінити, я, перш за все, бачу свої недоліки.

8. У мене часто буває хандра (тужливий настрій).

9. Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.

10. Мені часто приходиться в голову думка, що я живу неправильно.

11. Я часто про щось тривожуся.

12. Життя для мене майже завжди пов'язана з напругою.

13. У новій обстановці я майже завжди відчуваю тривогу.

14. Як правило, я пишаюся тим, який я і який спосіб життя веду.

15. Іноді я стаю неспокійним з невідомої причини.

16. Я відчуваю себе непотрібним.

17. Люди мене недооцінюють.

18. Я падаю духом через те, що всі проти мене.

19. Я мучу себе самозвинуваченнями.

20. Я довго переживаю через несправедливість по відношенню до мене.

21. Я довго пам'ятаю образи, які мені завдали.

22. Я довго переживаю конфуз, що зі мною трапився, допущений промах, помилку в роботі.

23. Іноді у мене буває таке відчуття, що переді мною виросло стільки труднощів, що здолати їх просто неможливо.

24. Мені приємно думати про те, чого я досяг у житті.

25. Думаю, що інші в цілому оцінюють мене досить високо.

З наведених тверджень було складено опитувальник, для чого були перемішані твердження всіх шкал. У процесі формування опитувальника відстежувалось, щоб твердження не утворювали небажані послідовності, які б могли змістити акценти у діагностиці механізмів забезпечення психологічної безпеки особистості на якісь окремі ситуації, якості тощо. Враховувався і такий ефект роботи з інформацією, як ефект краю, який потенційно може вплинути на стан обстежуваних, особливо враховуючи те, що використані у опитувальнику негативні твердження в певній послідовності здатні навіювати негативні стани. Тому у початок і кінець опитувальника було винесено максимум позитивних тверджень та відстежувалось, щоб у його середині не було нагромаджень негативних тверджень.

Вибираючи форму відповідей, враховувалося, що кожна шкала припускає певну динаміку, не лише пов'язану з досвідом перебування в екстремальній ситуації, але й з віком, професійним досвідом, спеціальним навчанням тощо.

Тому була вибрана шкала відповіді (дод. Ж), яка містить сім градацій: «це точно про мене»; «це на мене схоже», «це схоже на мене, але немає впевненості», «не наважуюся віднести це до себе», «сумніваюся, що це можна віднести до мене», «мені це не властиво в більшості випадків», «це до мене абсолютно не відноситься». Крім того, наявність такої градації у відповідях позитивно відбивається на діагностичному процесі, коли як стимульний матеріал використовуються негативні твердження.

Проте наявність такої кількості градацій у відповідях висуває певні вимоги до форми розроблюваної методики. Найбільш доречною, на наш погляд, є форма бланка, в якому обстежуваному потрібно на перетині рядків тверджень зі стовпчиками відповідей поставити позначку, яка відповідає його думці. Така форма дозволяє тримати у полі зору як твердження, так і всі сім градацій відповіді. Відповідно до форми розроблюваної методики та процедури роботи з нею для обстежуваних було розроблену інструкцію, яка наведена нижче, і форму бланку методики.

Бланк методики

Інструкція: Співвіднесіть наведені у бланку твердження з Вашим способом життя – Вашими переживаннями, думками, звичками, стилем поведінки, особливостями взаємин з оточуючими. В кожному рядку на перетині зі стовпцем, який відповідає Вашому варіанту відповіді, поставте знак – “X”.

№ з/п	Твердження	Це точно про мене	Це на мене схоже	Це схоже на мене, але немає впевненості	Не наважуюся віднести це до себе	Сумніваюся, що це можна віднести до мене	Мені це не властиво в більшості випадків	Це до мене абсолютно не відноситься
1	Люди вважають мене стриманою і розсудливою людиною.							
...								
...								
...								
100	Думаю, що інші, в цілому, оцінюють мене досить високо.							

Так як при підрахунку балів за кожним блоком та за методикою в цілому, діагностично значущими є в одних випадках позитивні полюси відповіді, а в інших – негативні, що передбачає відповідно прямий і зворотній переклад балів, то було розроблено таблицю для переводу наданих обстежуваним відповідей у бали (табл. 2.1).

Твердження кожного блока утворюють шкали методики, відповідно до розташування тверджень в опитувальнику та діагностично значущого полюса відповіді було створено ключі до методики. Підрахунок за кожною шкалою

необхідно здійснювати шляхом додавання усіх відповідей на твердження, що утворюють шкалу, переведених за таблицею у бали.

Таблиця 2.1 – Переведення відповідей у бали при прямому і зворотному підрахунку

Варіанти відповідей	Прямий підрахунок	Зворотній підрахунок
Це точно про мене	6	0
Це на мене схоже	5	1
Це схоже на мене, але немає впевненості	4	2
Не наважуюся віднести це до себе	3	3
Сумніваюся, що це можна віднести до мене	2	4
Мені це не властиво в більшості випадків	1	5
Це до мене абсолютно не відноситься	0	6

Передбачається, що загальний бал – індекс психологічної безпеки особистості, вираховується додаванням балів за чотири шкалами методики.

2.2 Визначення показників якості методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності та її стандартизація

2.2.1 Надійність методики “Психологічна безпека особистості”

Оскільки в основу розробленої методики було покладено чотирифакторну модель психологічної безпеки особистості, то важливою умовою надійності отриманих за її допомогою результатів є відповідність критерію внутрішньої погодженості.

Для досягнення внутрішньої погодженості, методику, яка попередньо містила 100 тверджень та передбачала сім градацій відповіді, було запропоновано пройти 191 військовослужбовцю НГУ (офіцерам, військовослужбовцям військової служби за контрактом та курсантам випускних курсів Національної академії Національної гвардії України). На цьому емпіричному матеріалі визначалося, як бал кожної відповіді корелює з сумарним балом за кожною шкалою та загальним сумарним балом. Майже всі отримані коефіцієнти були статистично значущими ($p \leq 0,01$), а факторний кореляційний аналіз показав, що методика працює як цілісна шкала, – майже усі твердження значуще корелюють з одним фактором. Для підвищення надійності отриманих за допомогою розробленої методики результатів було вирішено залишити тільки ті твердження, які корелюють з сумарним балом за шкалою та загальним сумарним балом за методикою не менше, ніж на високому рівні достовірності ($r \geq 0,70$) для негативних тверджень та не менше, ніж на середньому рівні ($r \geq 0,50$) для позитивних тверджень, які менш щільно пов’язані з вадами механізмів, що забезпечують психологічну безпеку, проте важливі для визначення індивідуальних особливостей забезпечення психологічної безпеки особистості. У результаті такого відбору було відібрано 88 тверджень, з яких відповідно до вищенаведених вимог, було сконструйовано новий опитувальник та ключі до нього.

Бланк методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Інструкція: в опитувальнику містяться твердження, які необхідно співвіднести з Вашим способом життя – Вашими переживаннями, думками, звичками, стилем поведінки, особливостями взаємин з оточуючими. В кожному рядку на перетині зі стовпцем, який відповідає Вашому варіанту відповіді, поставте знак – “X”. Намагайтеся максимально використовувати запропоновані градації відповідей.

№ з/п	Висловлювання	Це точно про мене	Це на мене схоже	Це схоже на мене, але немає впевненості	Не наважуюся віднести це до себе	Сумніваюся, що це можна віднести до мене	Мені це не властиво в більшості випадків	Це до мене абсолютно не відноситься
1	Люди вважають мене стриманою і розсудливою людиною.							
2	Я безумовно можу назвати себе цілеспрямованою людиною.							
3	У душі я оптиміст і вірю у краще.							
4	Я довго переживаю конфуз, що зі мною трапився, допущений промах, помилку в роботі.							
5	Мене легко збентежити.							
6	Мені не просто брати відповідальність на себе і самому приймати рішення.							
7	Багато в чому я розчарований своїми досягненнями в житті.							
8	У мене часто виникає почуття провини, навіть коли звинувачувати себе, здавалося б, немає в чому.							
9	Мене часто підводять “нерви” в спілкуванні з людьми на роботі (службі).							
10	Я не очікую отримати від життя те, чого дійсно бажаю.							
11	Мені все швидко набридає або розчаровує.							
12	Я задоволений тим, як склалося моє життя.							
13	Я схильний дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки.							
14	Я довго не можу прийняти рішення, а потім довго сумніваюся в його правильності.							
15	Я не дуже добре усвідомлюю, чого хочу досягти в житті.							
16	Люди мене недооцінюють.							
17	Людина, яка мене не розуміє, викликає у мене роздратування.							
18	Якщо мені не вдається справа, успіх у якій для мене особливо важливий, то мені стає важко взагалі щось робити.							
19	Приймаючи рішення у складній життєвій ситуації, я думаю, як воно позначиться на близьких мені людях, колегах.							

20	Я часто звинувачую себе за безвілля, а вдіяти з цим нічого не можу.								
21	Я часто почуваю себе приниженим.								
22	Я досить швидко можу підлаштувати свої плани до нових обставин.								
23	У своїх вчинках я не зобов'язаний враховувати інтереси інших людей.								
24	У мене часто виникає передчуття, що на мене чекають якісь неприємності.								
25	Мені здається, що люди байдужі і їм все рівно, що зі мною станеться.								
26	Я вмю розраховувати свій час так, щоб все робити вчасно.								
27	Мене не хвилюють проблеми інших людей.								
28	Я довго переживаю через несправедливість стосовно до мене.								
29	Мені важко підтримувати стосунки з людьми, з якими я щойно познайомився.								
30	Коли потрібно приймати важливі життєві рішення, мене охоплює страх, а раптом я не впораюся або в мене не вийде.								
31	Мої думки постійно повертаються до можливих неприємностей і мені важко спрямовувати їх в інше русло.								
32	У мене часто буває хандра (тужливий настрій).								
33	Моє вміння спілкуватися з людьми сприяє вирішенню життєво важливих для мене проблем.								
34	Мені абсолютно зрозуміло, як вирішувати проблеми, що стоять переді мною.								
35	Я невдачлива людина.								
36	Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.								
37	Мої друзі і близькі вважають мене людиною вихованою та інтелігентною.								
38	Коли хто-небудь скаржиться, що життя нудне, мені здається, що він просто не вміє бачити цікаве.								
39	Моє життя варте того, щоб жити далі.								
40	Мені часто приходиться в голову думка, що я живу неправильно.								
41	Я знаю, що є люди, налаштовані проти мене.								
42	Я завжди можу вплинути на результат того, що відбувається навколо мене.								
43	Мені здається, що життя проходить повз мене.								
44	Я часто про щось тривожуся.								
45	Я уникаю занадто близьких стосунків, щоб не втратити особисту свободу.								
46	Мені часто не вистачає завзятості закінчити почату справу								
47	Я намагаюся бути в курсі всього, що відбувається навколо мене.								
48	Життя для мене майже завжди пов'язане з напруженням.								
49	Підтримання близьких стосунків пов'язане для мене								

	з труднощами і розчаруваннями.								
50	У мене часто немає можливості впливати на несподівані проблеми.								
51	Моє життя видається мені вкрай безглуздим.								
52	У новій обстановці я майже завжди відчуваю тривогу.								
53	Будучи засмученим, я використовую занадто сильні вирази.								
54	Я упускаю зручний випадок через те, що недостатньо швидко приймаю рішення.								
55	Навколишній світ і події в ньому часто викликають у мене розгубленість і занепокоєння.								
56	Як правило, я пишаюся тим, який я і який спосіб життя веду.								
57	Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в мене з оточуючими.								
58	У складних ситуаціях я вважаю доцільним чекати, поки проблеми вирішаться самі собою.								
59	У житті я ще не знайшов свого покликання.								
60	Іноді я стаю занепокоєним з невідомої причини.								
61	Я зазнаю труднощів, коли намагаюся змінювати свою поведінку так, щоб вона відповідала поглядам різних людей і ситуаціям.								
62	Я приймаю рішення і дію самостійно, не сподіваючись на долю.								
63	В моєму житті дуже багато невизначеності – чимало залежить від випадку.								
64	Я почуваю себе непотрібним.								
65	Я не можу розкритися перед іншими і попросити про допомогу у них навіть у дуже скрутних для мене ситуаціях.								
66	Як правило, я вважаю себе відповідальним за те, як я живу.								
67	Коли я стикаюся з важкою ситуацією, я намагаюся знайти плюси в усьому, що відбувається.								
68	Я падаю духом через те, що все проти мене.								
69	Для мене важливо завжди зберігати теплі стосунки в моїй родині і з моїми друзями.								
70	Якщо справа в мене йде погано, мені відразу хочеться все кинути.								
71	Часто я дорікаю собі в тому, що не використовую багато свої здібностей.								
72	Я мучу себе самозвинуваченнями.								
73	Немає нікого, до кого я міг би звернутися зі своїми проблемами.								
74	Я схильний до прояву ініціативи.								
75	Тільки ризикуючи життям, я відчуваю його цінність.								
76	Я довго пам'ятаю зневагу й образи, які мені завдали.								
77	Я не можу ні до кого звернутися зі своїми проблемами, не відчуваючи страху, що в кінці кінців це якось буде використано проти мене.								
78	У мене є бажання змінити в своєму способі життя								

	дуже багато чого, але не вистачає сил.							
79	Я не завжди замислююся над тим, як мої рішення позначаються на моїх близьких, колегах.							
80	Іноді у мене буває таке відчуття, що переді мною виросло стільки труднощів, що подолати їх просто неможливо.							
81	Я продуктивно працюю в силу власної цілеспрямованості, а не через зовнішній контроль.							
82	Я вважаю, що доля цілком несправедлива до мене.							
83	Маса дрібних неприємностей мене виводить із себе.							
84	Якщо я ризикую, то, скоріше, з розумом, а не відчайдушно.							
85	Я можу сказати, що в цілому я контролюю свою долю.							
86	Якщо зі мною трапляються неприємності, то мені нічого не хочеться робити.							
87	Потрапляючи в конфліктну ситуацію, я не завжди думаю про те, як мої вчинки відібу'ються на моєму житті в подальшому.							
88	Думаю, що інші, в цілому, оцінюють мене досить високо.							

Ключі до підрахунку методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Шкала 1 “Морально-комунікативна”. Прямий підрахунок: 1, 13, 33, 37, 69. Зворотній підрахунок: 5, 9, 17, 21, 25, 29, 41, 45, 49, 53, 57, 61, 65, 73, 77.

Шкала 2 “Мотиваційно-вольова”. Прямий підрахунок: 2, 22, 26, 34, 38, 42, 62, 66, 74, 81, 84. Зворотній підрахунок: 6, 10, 14, 18, 30, 46, 50, 54, 58, 70, 78, 86.

Шкала 3 “Ціннісно-смилова”. Прямий підрахунок: 3, 19, 39, 67, 85. Зворотній підрахунок: 7, 11, 15, 23, 27, 31, 35, 43, 47, 51, 55, 59, 63, 71, 75, 79, 82, 87.

Шкала 4 “Внутрішній комфорт”. Прямий підрахунок: 12, 56, 88. Зворотній підрахунок: 4, 8, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 44, 48, 52, 60, 64, 68, 72, 76, 80, 83.

Основні якісні характеристики для опису ПБО та її складників

Високий рівень показників за шкалою “Морально-комунікативна” свідчить про відповідальність за свої відносини та довіру близьким людям; здатність встановлювати і підтримувати тісні взаємини; гнучкий контроль стосунків з оточуючими: сприймання їх такими, якими вони є, толерантність у міжособистісних взаєминах; знання і використання соціальних норм для підтримання необхідних комфортних стосунків. *Середній рівень* відображує наявні в особи обмеження у взаємовідносинах та довірі близьким людям, які можуть спричинювати певний дискомфорт при їх підтриманні, недостатні знання та обмежене використання соціальних норм для підтримання необхідних комфортних стосунків. *Низький рівень* характеризує залежність від інших осіб або страх бути від них залежним і, як наслідок, прагнення до ізоляваності, відгородженості, самотності. Проявляється неможливість встановлювати та

підтримувати відносини, спостерігається уникнення близьких стосунків; залежність від норм, що регулюють соціальні відносини (соціальні норми сприймаються як обмежувачі).

Високий рівень показників за шкалою “**Мотиваційно-вольова**” свідчить про розвинені вольові якості, у тому числі силу волі, цілеспрямованість, витримку; гарну здатність до активного планування та розумного контролю своєї життєдіяльності, провідну мотивацію досягнення, внутрішній локус контролю (інтернальність), ініціативність, самостійність і незалежність мислення, схильність до новаторства і виправданого ризику, життєстійкість. *Середній рівень* відображує обмежені вольові якості та інноваційні здібності людини, вказує на певні переживання щодо власної самостійності, ініціативності та незалежності мислення. У людини можуть виникати труднощі у плануванні та бути недостатній контроль власної життєдіяльності. *Низький рівень* свідчить про безвольність, неорганізованість, нестійкість людини до життєвих труднощів, провідною є мотивація уникнення невдач, екстернальність. Особа проявляє пасивність, залежність у прийнятті рішень, відмічається низький контроль своєї життєдіяльності.

Високий рівень показників за шкалою “**Ціннісно-смилова**” свідчить про осмисленість власного життя, смислову регуляцію активності; він відображує залученість людини у життя власного соціального середовища, особисту відповідальність, здатність піднятися над ситуацією (власними бажаннями й егоїстичними потребами); для людини характерне активне подолання труднощів, вона використовує продуктивні стратегії подолання стресових ситуацій (копінги). *Середній рівень* свідчить про наявність деяких проблем у визначенні власного смислу життя, смислової регуляції, знижену активність, помірну залежність від певних ситуацій та обставин. Подолання труднощів може проходити складно та повільно, людина не завжди вибирає продуктивні стратегії подолання стресових ситуацій. *Низький рівень* показників свідчить про відсутність усвідомлення цінностей власного життя, його смислу; він відображує потребу регуляцію власної активності, егоїстичність, залежність від ситуації, підпорядкованість обставинам; часто людина використовує непродуктивні стратегії подолання стресових ситуацій (копінги), для неї характерна схильність до невиправданих «екстриму» та ризику як засобів пошуку відчуття осмисленості життя.

Високий рівень показників за шкалою “**Внутрішнього комфорту**” свідчить про впевненість у собі, у власній привабливості для оточуючих, задоволеність життям і своїми стосунками, прагнення до високої якості життя, низьку тривожність. *Середній рівень* свідчить про помірну тривожність, нездужання, виникнення проблем зі своєю привабливістю для оточуючих, сумніви щодо впевненості в собі, початкові прояви астеничних реакцій. *Низький рівень* свідчить про високу тривожність, невпевненість у собі, своїй привабливості для оточуючих; внутрішньо неприємні відчуття (можливі виражені прояви астеничних реакцій, іпохондрія).

Індекс психологічної безпеки особистості є інтегративним показником, який складається з показників за чотирма шкалами методики, він відображує дію механізму психологічної захищеності особистості, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усунувати зовнішні й внутрішні

загрози, які виникають, та зберігати на достатньо стійкому дієздатному рівні можливість виконувати службово-бойові завдання у звичайних та екстремальних умовах. *Високий рівень* індексу ПБО характеризує високу психологічну безпеку, захищеність, стійкість особистості до зовнішніх і внутрішніх впливів. *Низький рівень* психологічної захищеності особистості або відсутність психологічної безпеки свідчить про високу ймовірність виникнення психічних розладів, схильність до зривів у функціонуванні особистості, що може проявлятися у порушеннях поведінки та діяльності. *Рівень нестійкої (граничної) ПБО* відображує можливість переходу в перший або другий стани під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів. Детальніша інтерпретація отриманого індексу ПБО фахівця екстремального виду діяльності складається з опису за окремими шкалами методики.

Повторне дослідження, проведене на вибірці військовослужбовців НГУ (офіцери і військовослужбовці військової служби за контрактом у загальній кількості 102 особи) показало, що розроблений опитувальник цілком відповідає критерію внутрішньої погодженості: усі твердження, що пов'язані з сумарним балом за шкалою чи загальним сумарним балом, не нижче, ніж на середньому рівні достовірності ($r \geq 0,50$).

Крім того, додатково було перевірено, наскільки встановлена послідовність тверджень сприяє виробленню негативної стратегії відповідей, тобто ситуації, коли обстежуваний "визначає", на що спрямована методика і, передбачаючи певні наслідки для себе, виробляє "правильну" (вигідну для себе) стратегію відповідей. Така ситуація досить типова для тих, хто прагне демонструвати соціально схвальну поведінку, надає соціально схвальні відповіді, що й зумовлює необхідність такої перевірки при розробці психодіагностичної методики для вищевказаної вибірки. Показником того, що послідовність тверджень в розроблюваній методиці не сприяє виробленню такої стратегії, є високий показник кореляції між першою і другою половинами методики – надійність частин тесту. Так, в розроблюваній методиці результати тестування за першою та другою половинами методики корелюють на дуже високому рівні (коефіцієнт надійності $r = 0,86$, $p \leq 0,01$). Додатковим показником того, що стимульний матеріал методики не призводить до вироблення негативної стратегії відповідей, є задовільні показники диференційованості відповідей (використовується вся шкала відповідей) респондентів на кожне твердження методики.

Ще одним моментом перевірки надійності розроблюваної методики було встановлення відтворюваності результатів тестування при однакових умовах – ретестової надійності. Попри те, що структурні елементи психологічної безпеки особистості можуть мати певну динаміку, яка викликана віковими змінами, професійною підготовкою чи значним впливом на особистість екстремальної ситуації, накопиченні у житті особи дії стрес-факторів, вони є досить стабільними. Тому для перевірки відтворюваності результатів за допомогою розроблюваної методики були проведені два обстеження групи курсантів (50 осіб третього року навчання) Національної академії Національної гвардії України з перервою між обстеженнями в один місяць з однаковими умовами службово-бойової діяльності. Результати першого і другого обстеження корелюють між собою на високому рівні (коефіцієнт стабільності $r = 0,89$, $p \leq 0,01$).

Для визначення коефіцієнта константності, який показує відносну незалежність результатів від особистості експериментатора, автором розробленої методики та іншим психологом-дослідником було проведено дослідження однієї і тієї ж вибірки – групи курсантів четвертого року навчання у кількості 35 осіб. Результати обох досліджень корелюють між собою на високому рівні (коефіцієнт константності $r = 0,82$, $p \leq 0,01$).

Таким чином, методика “Діагностика психологічної безпеки особистості” відповідає такому критерію якості, як надійність за показниками: внутрішньої погодженості тестових завдань – коефіцієнта надійності; відтворюваності результату за однакових умов (ретестової надійності) – коефіцієнта стабільності та незалежності результатів від особистості експериментатора – коефіцієнта константності.

2.2.2 Валідність методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”

Наступним етапом визначення якості розробленої методики було дослідження її валідності. Для визначення конструктивної валідності на вибірці військовослужбовців НГУ (142 особи, з них 95 – офіцери, 47 – військовослужбовці військової служби за контрактом) разом з методикою “Діагностика психологічної безпеки особистості” було використано комплекс методик, які дозволяють досить повно і якісно діагностувати особистісні особливості, пов’язані з забезпеченням психологічної безпеки особистості. Аналіз взаємозв’язків шкал розроблюваної методики з методиками підбраного комплексу або батареї тестів мав сприяти уточненню її робочих характеристик: змісту, галузі застосування, обмежень, недоліків тощо. Комплекс методик добирався таким чином, щоб максимально охопити і, за можливості, перекрити декількома шкалами усі структурні компоненти розробленої структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості.

Для дослідження показників **“Морально-комунікативного”** блока психологічної безпеки особистості використано методики: багатофакторний особистісний опитувальник “Адаптивність (МЛО-АМ)” А.Г. Маклакова; “Індекс толерантності” (автори Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокоф’єва, О.О. Кравцова). Для дослідження особливостей **“Мотиваційно-вольового”** блока використано методики: “Життестійкість” С. Мадді (в адаптації Д.О. Леонт’єва, О.І. Рассказової); “Локус контролю” (у модифікації Є.Г. Ксенофонтової); “Визначення мотиваційного профілю особистості” Ш. Річі, П. Мартіна (в адаптації О.Г. Шмельова); “Опитувальник мотивації досягнення” А.О. Реана; “Оцінювання мотиваційної спрямованості особистості” Ю. Куля. Для дослідження показників **“Ціннісно-смислового”** блока використано методики: “Смисложиттєвих орієнтацій” (Дж. Крамбо, Л. Махолик в адаптації Д.О. Леонт’єва); “Шкала базових переконань” Р. Янов-Бульмана; “Діагностика копінг-стратегій” (методика COPE автори – Ч. Карвер, М. Шейер, Д.К. Вентрауб в адаптації Т.О. Гордєєвої, Є.М. Осіна, О.І. Рассказової, О.А. Сичева, В.Ю. Шевяхової). Для визначення особливостей блоку психологічної безпеки особистості **“Внутрішній комфорт”** використано такі методики: “Тест-

опитувальник самовідношення” В.В. Століна, С.Р. Пантелеєва; “Опитувальник нервово-психічної напруженості” Т.А. Немчіна; “Опитувальник посттравматичного зростання” М.Ш. Магомет-Емінова.

Крім того, використовувалися комплексні методики, які діагностують за декількома важливими шкалами індивідуально-психологічні якості та особливості поведінки для забезпечення психологічної безпеки особистості: методику багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла; методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда.

Проведений кореляційний аналіз показав, що всі шкали розробленої методики значуще корелюють з більшістю шкал методик “Діагностика соціально-психологічної адаптації»; “Адаптивність», “Життестійкість», “Смисложиттєвих орієнтацій», “Локус контролю», “Індекс толерантності», “Самовідношення», багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла. Це свідчить, що розроблена методика, насамперед, спрямована на визначення здатності адаптуватися до середовища життєдіяльності, знайти своє місце (призначення) у соціальному оточенні, проявляти активність у розбудові стосунків і самореалізовуватися у ньому. Психологічна безпека особистості, яка діагностується за допомогою розробленої методики, належить до особистісної регуляції активності, в якій провідну роль відіграє самосвідомість. Вона діє як єдина система, що погоджує дію власних структурних елементів при взаємодії з оточенням, яка дозволяє поєднувати наполегливість та гнучкість при взаємодії з середовищем життєдіяльності.

Зазначимо, що більшість зв’язків між методикою “Діагностика психологічної безпеки особистості” і переліченими вище методиками є середніми чи помірними. Така сила зв’язків свідчить про те, що розроблена методика має власний об’єкт діагностики, який не співпадає з об’єктами інших використаних у дослідженні методик.

Зазначимо, що більшість зв’язків між методикою «Діагностика психологічної безпеки особистості» і вказаними вище методиками є середніми чи помірними. Така сила зв’язків свідчить, що розроблена методика має власний об’єкт діагностики, який не співпадає з об’єктами інших методик, використаних у дослідженні.

Аналізуючи кореляційні зв’язки конкретних шкал методики «Діагностика психологічної безпеки особистості» з іншими методиками, звернемо увагу на ті, що вирізняються від базового рівня взаємозв’язку між шкалами методик. Так, «Морально-комунікативна» шкала, як й інші шкали методики «Діагностика психологічної безпеки особистості», має помірні зв’язки з такими шкалами методики «Адаптивність», як власне «Адаптивність» ($r = -0,41, p \leq 0,01$), «Коммунікативність» ($r = -0,40, p \leq 0,01$), «Нервово-психічна стійкість» ($r = -0,37, p \leq 0,01$). Проте вона також значуще корелює зі шкалою «Моральність» ($r = -0,19, p \leq 0,01$), що є нехарактерним для інших шкал методики «Діагностика психологічної безпеки особистості». Специфічними для «Морально-комунікативної» шкали можна назвати негативні кореляційні зв’язки середньої сили з такими шкалами методики «Діагностика соціально-психологічної адаптації», як «Деадаптивність» ($r = -0,68, p \leq 0,01$), «Неприйняття інших» ($r = -0,59, p \leq 0,01$) та «Ескапізм» ($r = -0,42, p \leq 0,01$).

шкала серед шкал методики «Індекс толерантності» найбільш щільно пов'язана зі шкалами «Толерантність як особистісна риса» ($r = 0,21$, $p \leq 0,01$) та «Загальний індекс толерантності» ($r = 0,25$, $p \leq 0,01$). Специфічним для цієї шкали є кореляційний зв'язок зі шкалою «Прийняття ризику» ($r = 0,44$, $p \leq 0,01$) методики «Життєстійкість». На відміну від інших шкал розробленої методики «Морально-комунікативна» значуще корелює з такими шкалами методики «Визначення мотиваційного профілю особистості», як «Потреба формувати і підтримувати довгострокові, стабільні взаємини, що припускає значну ступінь близькості взаємин, довірливості» ($r = -0,21$, $p \leq 0,05$), «Потреба в цікавій, суспільно-корисній праці» ($r = 0,21$, $p \leq 0,05$) та «Потреба у розмаїті, перервах і стимуляції, прагнення уникати рутини» ($r = -0,17$, $p \leq 0,05$). «Морально-комунікативна» шкала корелює майже з усіма шкалами методики «Локус контролю», проте більш щільно вона пов'язана зі шкалами «Компетентність у сфері міжособистісних стосунків» ($r = 0,36$, $p \leq 0,01$), «Готовність до діяльності з подолання труднощів» ($r = 0,29$, $p \leq 0,01$), «Інтернальність у сфері досягнень» ($r = 0,28$, $p \leq 0,01$), «Інтернальність у професійній сфері» ($r = 0,26$, $p \leq 0,01$), «Професійно-соціальний аспект інтернальності» ($r = 0,25$, $p \leq 0,01$). Аналізуючи взаємозв'язки «Морально-комунікативної» шкали зі шкалами методики COPE, зазначимо, що найбільш специфічним є зв'язок зі шкалою «Концентрація на емоціях та їх активне вираження» ($r = -0,33$, $p \leq 0,01$). Специфічним для цієї шкали можна назвати і зв'язок зі шкалою «Самозвинувачення» ($r = -0,33$, $p \leq 0,01$) методики «Самовідношення», з методикою Р. Кеттелла – взаємозв'язок зі шкалами «А» («замкнутість-товариськість») ($r = 0,36$, $p \leq 0,01$), «L» («довірливість-підозрілість») ($r = -0,31$, $p \leq 0,01$), «Q₂» («конформізм-нонконформізм») ($r = -0,25$, $p \leq 0,01$).

Таким чином, результати кореляційного аналізу показали, що зміст «Морально-комунікативної» шкали найбільш щільно пов'язаний зі здатністю особи: демонструвати у поведінці товариськість, впевненість у собі, контроль емоцій, компетентність у спілкуванні, в тому числі у професійній сфері та у конфліктних ситуаціях; не боятися і не уникати труднощів; мати широкі зв'язки з соціальним середовищем, контролювати їх, дотримуватися норм моралі, поважати інших, терпимо ставитися до іншої думки, прагнути бути суспільно-корисною; довіряти своєму оточенню, знаходити підходяще, цікаве, достатнє середовище чи знаходити цікаве у своєму середовищі. Все це робить поведінку людини адаптивною до свого соціального (професійного) середовища, такою, яка дозволяє не лише зберігати, але й розвивати особистість, а у разі потреби – освоювати нові середовища.

Найбільш специфічними для «Мотиваційно-вольової» шкали є взаємозв'язки зі шкалами методики «Життєстійкість»: загальною шкалою «Життєстійкість» ($r = 0,58$, $p \leq 0,01$) та шкалами, що її диференціюють – «Залученість» ($r = 0,52$, $p \leq 0,01$), «Контроль» ($r = 0,51$, $p \leq 0,01$), а також з такими шкалами методики «Діагностика соціально-психологічної адаптації», як «Внутрішній контроль» ($r = 0,31$, $p \leq 0,01$) та «Домінування» ($r = 0,47$, $p \leq 0,01$). Важливими для розуміння змісту цієї шкали є її взаємозв'язки з загальними шкалами методики «Локус контролю» – «Загальна інтернальність» ($r = 0,43$, $p \leq$

0,01), «Заперечення активності» ($r = -0,34, p \leq 0,01$), «Готовність до діяльності з подолання труднощів» ($r = 0,37, p \leq 0,01$). Серед специфічних взаємозв'язків «Мотиваційно-вольової» шкали можна виділити її зв'язки: зі шкалою «Спрямованість на неуспіх» ($r = -0,42, p \leq 0,01$), «Спрямованість на планування» ($r = -0,40, p \leq 0,01$) методики Ю. Куля; шкалою «Ціль» ($r = 0,46, p \leq 0,01$) методики «Смисложиттєві орієнтації»; зі шкалою «Самоповага» методики «Самовідношення» ($r = 0,42, p \leq 0,01$); шкалою «Нервово-психічна стійкість» ($r = -0,41, p \leq 0,01$) методики «Адаптивність»; шкалою «Концентрація на емоціях та їх активне вираження» ($r = -0,41, p \leq 0,01$) методики COPE. Найщільніші зв'язки «Мотиваційно-вольової» шкали виявлені з методикою Р. Кеттелла – це шкали «С» («емоційна нестабільність-емоційна стабільність») ($r = 0,38, p \leq 0,01$) та «Н» («боязкість-сміливість») ($r = 0,39, p \leq 0,01$).

Як бачимо, зміст «Мотиваційно-вольової» шкали найщільніше пов'язаний з самоконтролем поведінки, стану, емоцій, здатністю докладати вольові зусилля та проявляти сміливість для подолання життєвих негараздів, впевненістю у наявності ресурсів для такого подолання (у своїй компетентності) та з мотиваційною спрямованістю на майбутнє, з рухом до нового, з життєвим оптимізмом.

«Ціннісно-смілова» шкала має специфічні статистично значущі зв'язки зі шкалами, які визначають загальне ставлення до світу та шкалами, які визначають здатність до конкретних способів взаємодії зі світом. Так, до шкал, які визначають загальне ставлення до світу, що є вузловими складовими образу світу особистості, можна віднести: узагальнюючі шкали методик «Життєстійкість» («Життєстійкість» ($r = 0,59, p \leq 0,01$)), «Локус контролю» («Інтернальність в загальних судженнях про життя» ($r = 0,44, p \leq 0,01$), «Інтернальність в сфері досягнень» ($r = 0,38, p \leq 0,01$), «Інтернальність в сфері невдач» ($r = 0,28, p \leq 0,01$), «Інтернальність у професійній сфері» ($r = 0,38, p \leq 0,01$), «Інтернальність у міжособистісному спілкуванні» ($r = 0,41, p \leq 0,01$)); «Діагностика соціально-психологічної адаптації» («Інтегральний показник адаптації» ($r = 0,68, p \leq 0,01$), «Інтегральний показник прийняття інших» ($r = 0,60, p \leq 0,01$), «Інтегральний показник емоційної комфортності» ($r = 0,59, p \leq 0,01$), «Інтегральний показник інтернальності» ($r = 0,61, p \leq 0,01$) та «Ескапізм» ($r = -0,47, p \leq 0,01$)); «Опитувальник мотивації досягнення» («Мотивація досягнення» ($r = 0,28, p \leq 0,01$)) та «Індекс толерантності» («Загальний індекс толерантності» ($r = 0,31, p \leq 0,01$)).

До конкретного рівня взаємодії з оточуючим світом можна віднести:

– шкали, які спрямовані на визначення здатності особистості керувати подіями власного життя: «Здатність керувати подіями» ($r = 0,37, p \leq 0,01$), «Випадковість подій» ($r = -0,34, p \leq 0,01$) і «Прихильність оточуючого світу» ($r = 0,30, p \leq 0,01$) – усі три шкали методики «Шкала базових переконань»; «Планування» ($r = 0,35, p \leq 0,01$) і «Поведінкове уникнення проблем» ($r = -0,29, p \leq 0,01$) методики COPE;

– шкали, які визначають джерела для особистісного розвитку: «Потреба у самовдосконаленні, рості і розвитку як особистості» ($r = 0,26, p \leq 0,01$) методики «Визначення мотиваційного профілю особистості»; «Позитивне

переформулювання та особистісне зростання» ($r = 0,33, p \leq 0,01$) і «Активне оволодіння собою» ($r = 0,28, p \leq 0,01$) методики COPE;

– шкали, які спрямовані на визначення соціальної спрямованості особистості, осмисленості її життя: «Очікування ставлення інших» ($r = 0,38, p \leq 0,01$) тест-опитувальника «Самовідношення»; «Процес» ($r = 0,47, p \leq 0,01$) методики «Смисложиттєві орієнтації».

Таким чином, зміст «Ціннісно-сислової» шкали найщільніше пов'язаний: з загальними уявленнями про можливість впливати на оточуючий світ, з реальною здатністю особистості впливати на перебіг подій власного життя, здійснювати вибір життєвого шляху; а також зі здатністю у складних ситуаціях піднятися над ситуацією, змінити її сприйняття, ставити питання на смисл; спроможністю враховувати при прийнятті життєво важливих рішень не лише свої потреби, але й потреби свого соціального оточення. Здатність робити вибір, ставити питання на смисл та залученість у життя свого соціального оточення сприяють розвитку, зростанню особистості.

Шкала «Внутрішній комфорт» має такі специфічні кореляційні зв'язки зі шкалами, які:

- визначають особливості образу «Я» та його місця в образі світу: «Контрольованість і справедливість подій» ($r = 0,33, p \leq 0,01$) методики «Шкала базових переконань»; «Результат» ($r = 0,39, p \leq 0,01$) методики «Смисложиттєві орієнтації»; «Очікування ставлення інших» ($r = 0,31, p \leq 0,01$) і «Саморозуміння» ($r = 0,34, p \leq 0,01$) тест-опитувальника «Самовідношення»; «М» («практичність – мрійливість») ($r = - 0,33, p \leq 0,01$) методики Р. Кеттелла; «Залежність» ($r = - 0,52, p \leq 0,01$) методики «Діагностика соціально-психологічної адаптації»;

- пов'язані з оцінками стану: «Нервово-психічна напруженість» ($r = - 0,29, p \leq 0,01$) «Опитувальника нервово-психічної напруженості»; «О» («спокій-тривожність») ($r = - 0,27, p \leq 0,01$) методики Р. Кеттелла.

Таким чином, зміст шкали «Внутрішній комфорт» найщільніше пов'язаний: з уявленнями про здатність впливати на зовнішній світ, що робить взаємодію з ним осмисленою, бути джерелом змін в ньому; сприйняттям себе, як частини соціуму, подоланням протиріч у середині власної самосвідомості, що веде до довіри до себе і відчуття гармонії в середині себе. Також зазначимо, що розроблена методика «Діагностика психологічної безпеки особистості» виявилася непов'язаною з «Опитувальником посттравматичного стресового зростання», що, скоріш за все, є наслідком неможливості виявити взаємозв'язки з цією методикою за відсутності стресової ситуації, яка актуалізує посттравматичне зростання.

В цілому кореляційний аналіз показав, що розроблена методика «Діагностика психологічної безпеки особистості» здатна виявляти ті особливості, для діагностики яких її і було створено. Вона є компактною і надійним діагностичним інструментом, який дозволяє визначати особистісні особливості, що впливають на здатність особистості забезпечувати власну психологічну безпеку і створювати сприятливі умови для самореалізації.

Для визначення критеріальної валідності, яка встановлює, наскільки за результатами тестування можна судити про особливості поведінки і, відповідно,

прогнозувати психологічно небезпечну поведінку, отримані за допомогою методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” результати було порівняно з оцінками експертів щодо особливостей психологічно небезпечної поведінки обстежених. Для чого, виходячи із визначення психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності і її структури, було розроблено шкалу оцінок психологічної безпеки обстежуваного для експертів.

Бланк експертної оцінки “Діагностика психологічної безпеки особистості”

Оцініть ступінь розвитку якостей і особливостей, які забезпечують психологічну безпеку при виконання службово-бойової діяльності Вашого підлеглого _____ . Виходьте з наступного принципу оцінювання: 5 балів – це максимально можливий рівень розвитку оцінюваної якості, часте її проявлення у діяльності підлеглого; 0 балів – її відсутність, нерозвиненість. Бали 4, 3, 2, 1 розставляйте відповідно до рівня розвитку оцінюваної якості.

№з/п	Критерії та показники оцінювання психологічної безпеки особистості	Оцінка
Морально-комунікативний компонент		
1	Авторитетність у військовому колективі, повага командира	
2	Грубість і нетактовність в спілкуванні з колегами та громадянами	
3	Легкість пристосування до нового соціального середовища, встановлення нових міжособистісних зв'язків	
4	Надмірна критичність і прискіпливість до колег і близьких	
5	Провокування конфліктів у своєму оточенні, військовому колективі	
6	Чуйність і здатність надавати дієву допомогу друзям і колегам	
7	Здатність приймати допомогу від друзів і співслужбовців	
8	Нетерпимість до недоліків і особливостей інших людей (співслужбовців, громадян)	
9	Дратівливість і нестриманість у спілкуванні з колегами і громадянами	
10	Організаторські та лідерські якості	
Мотиваційно-вольовий компонент		
11	Цілеспрямованість і наполегливість у досягненні мети	
12	Відповідальність, дієвий контроль своєї професійної діяльності та поведінки	
13	Ініціативність, готовність брати на себе додаткові зобов'язання	
14	Сміливість і виправданий ризик в реалізації професійних завдань	
15	Погіршення професійних показників внаслідок низької мотивації до професійної діяльності	
16	Протестна поведінка, що виявляється в дезорганізації діяльності військового колективу (саботування командирських рішень та їх реалізації)	
17	Поява помилок у професійній діяльності через неухважність, незосередженість	
18	Зайве емоційне реагування на накази командирів та дратівливість у спілкуванні зі співслужбовцями внаслідок постійної напруженості, знервованості	
19	Провокування небезпечних ситуацій у професійній діяльності	
20	Прагнення професійного та особистого розвитку щодо досягнення значущих результатів у своїй професійній діяльності	
Ціннісно-смысловий компонент		
21	Усвідомлений вибір професії військовослужбовця та повага до своєї професії, розуміння того, що таке “професійна честь”	
22	Активна участь і бажання внести свій вклад в життєдіяльність військового колективу	
23	Осмыслена реалізація своєї професійної діяльності, розуміння того, що таке “професійний обов'язок”	
24	Байдужість до подій у військовому колективі, в суспільстві (за принципом: “моя хата з краю ...”)	

25	Прагнення до “екстриму” в діяльності через втрату у буденному житті відчуття осмисленості	
26	Далекоглядність, уміння піднятися над конкретною ситуацією	
27	Схильність нехтувати інтересами колег при досягненні власних цілей	
28	Розумний альтруїзм, жертвування деякими власними інтересами заради загальної справи, друзів тощо	
29	Схильність до надмірного ризику, проявлення конфлікту, відсутність матеріальних та міжособистісних зобов'язань	
30	Неусвідомлення міжособистісного зв'язку з товаришами по службі, близькими (непорозуміння того, як власні вчинки позначаються на військовому колективі, близьких)	
Компонент внутрішнього комфорту		
31	Впевненість у собі, своїх силах і можливостях	
32	Врівноваженість, емоційно стабільний позитивний настрій	
33	Тривожність	
34	Напруженість, дратівливість	
35	Неуважність, апатія, байдужість	
36	Комплекс неповноцінності, впевненість у своїй малоцінності для оточуючих	
37	Впевненість у своїй привабливості для інших	
38	Нервово-психічна стійкість	
39	Оптимістичність	
40	Задоволеність своїм життям	

У якості експертів виступили безпосередні керівники обстежуваних, тобто ті особи, які постійно контролюють якість професійної діяльності обстежуваних, адекватність виконання поставлених завдань, поведінки тощо.

Було отримано задовільні показники кореляції між оцінками експертів та результатами обстеження за допомогою методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” ($r = 0,76$, $p \leq 0,01$), що дозволяє використовувати цю методику для прогнозування вірогідності психологічно небезпечної поведінки військовослужбовця під час виконання службово-бойових завдань.

2.3 Диференційна здатність методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” і нормування для різних вибірок військовослужбовців

Ще одним важливим етапом стандартизації методики є визначення її диференційної здатності – тобто того наскільки методика є чутливою до вікових, професійних і інших особливостей вибірки, важливих для формування і функціонування психологічної безпеки особистості. Процедура визначення диференційної здатності методики є тотожною процедурі визначення валідності методики шляхом порівняння результатів так званих “відомих груп” (груп, якості яких є відомими заздалегідь).

2.3.1 Здатність розробленої методики диференціювати вибірку військовослужбовців за типами психологічної безпеки особистості

Результати дослідження здатності методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” диференціювати вибірку за типами психологічної безпеки особистості наведені у таблиці 2.2. Як видно із наведених даних, розроблена методика здатна диференціювати обстежуваних за типами ПБО.

Таблиця 2.2 – Показники психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з її різним типом (в умовних одиницях)

Шкали методики	Групи порівняння			Значущість розбіжностей		
	Непродуктивний	Репродуктивний	Продуктивний	t ₁₋₂	t ₁₋₃	t ₂₋₃
Морально-комунікативна	80,50±16,51	91,16±14,99	100,10±12,89	2,05*	4,38**	2,72**
Мотиваційно-вольова	85,72±18,75	97,80±15,23	111,95±15,77	2,11*	5,12**	4,07**
Ціннісно-смилова	88,24±19,81	100,28±15,04	111,11±13,02	2,03*	4,31**	3,27**
Внутрішнього комфорту	86,00±18,31	99,48±15,13	108,71±14,59	2,40*	4,57**	2,72**
Індекс ПБО	345,25±55,44	388,72±52,81	431,88±51,98	2,44*	5,65**	3,63**

Примітка. *p≤0,05, **p≤0,01

Так, у осіб з непродуктивним типом психологічної безпеки особистості діагностовано найнижчі показники за всіма шкалами розробленої методики, у осіб з продуктивним типом – найвищі. За всіма шкалами між даними групами встановлені значущі розбіжності.

Крім того, при груповому обстеженні дана методика чутлива до діагностики структурних особливостей. Так, в групі репродуктивного типу психологічної безпеки особистості показники взаємозв'язків між шкалами методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” менш високі, ніж у представників групи продуктивного типу. У респондентів непродуктивного типу показники кореляційних зв'язків психологічної безпеки хоча і належать до сильних, проте через малу чисельність цієї групи ми не можемо судити про структурні зв'язки в цій групі впевнено. Результати дослідження здатності методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” бути чутливою до структурних особливостей психологічної безпеки особистості різного типу наведені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Показники кореляційних зв'язків між шкалами розробленої методики у військовослужбовців з різним типом психологічної безпеки особистості

Шкали методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”	непродуктивний				репродуктивний				продуктивний			
	Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смилова	Внутрішнього благополуччя	Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смилова	Внутрішнього благополуччя	Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смилова	Внутрішнього благополуччя
Морально-комунікативна	1,00	0,96	0,85	0,98	1,00	0,76	0,60	0,80	1,00	0,77	0,83	0,82
Мотиваційно-вольова		1,00	0,82	0,90		1,00	0,53	0,72		1,00	0,80	0,80
Ціннісно-смилова			1,00	0,89			1,00	0,66			1,00	0,81
Внутрішнього благополуччя				1,00				1,00				1,00

Таким чином, розроблена методика здатна диференціювати вибірку військовослужбовців за різними типами психологічної безпеки особистості.

2.3.2 Чутливість методики до визначення особливостей психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом

У таблиці 2.4 наведено дані щодо здатності розробленої методики визначати особливості психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом.

Таблиця 2.4 – Показники психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом (в умовних одиницях)

Шкали методики	Групи дослідження				Значущість розбіжностей					
	офіцери		контрактники		t _{1.1-1.2}	t _{2.1-2.2}	t _{1.1-2.1}	t _{1.2-2.2}	t _{1.1-2.2}	t _{1.2-2.1}
“Діагностика психологічна безпека особистості”	Старші офіцери (1.1)	Молодші офіцери (1.2)	Досвідчені контрактники (2.1)	Недосвідчені контрактники (2.2)						
Морально-комунікативна	103,75±15,24	94,86±19,70	94,00±14,39	93,46±14,94	1,38	0,10	1,80*	0,22	1,86*	0,81
Мотиваційно-вольова	116,13±17,24	114,21±15,84	106,85±10,95	103,23±14,15	0,31	0,78	1,76*	2,00*	2,24*	0,61
Ціннісно-сміслова	122,00±7,45	106,78±17,63	104,54±13,05	102,31±14,67	3,07**	0,44	4,50**	0,75	4,63**	0,68
Внутрішнього комфорту	113,75±12,91	104,00±18,16	103,15±14,69	102,31±15,60	1,69	0,15	2,09*	0,27	2,19*	0,56
Індекс ПБО	452,63±48,41	419,86±66,32	408,00±41,70	401,85±51,12	1,54	0,36	2,71*	0,83	2,79*	0,08

Як видно з наведених даних, найбільші показники психологічної безпеки особистості отримано у старших офіцерів, а найменші – у недосвідчених військовослужбовців військової служби за контрактом. Старші офіцери також мають значно більші показники чи тенденції до більших показників порівняно з досвідченими військовослужбовцями військової служби за контрактом. Старші офіцери також значуще відрізняються від молодших за показниками “Ціннісно-сміслової шкали”, $t=3,07$, $p\leq 0,01$. Молодші офіцери значуще відрізняються від недосвідчених військовослужбовців військової служби за контрактом за показниками “Мотиваційно-вольової” шкали, $t=2,00$, $p\leq 0,05$.

Таким чином, можемо констатувати, що розроблена методика є чутливою до особливостей психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом.

2.3.3 Чутливість методики до змін у психологічній безпеці особистості, що викликані переживанням екстремальної чи іншої психологічно навантаженої ситуації

Як показали попередні дослідження, військовослужбовці з різним соціально-професійним статусом мають неоднакову структуру психологічної безпеки особистості, що відбивається на особливостях її функціонування в

напружених чи екстремальних ситуаціях і навіть на позначенні ситуацій, в яких доводиться виконувати професійні обов'язки як екстремальні чи напружені. Так, досвідчені військовослужбовці використовують більш дієві механізми психологічного захисту на всіх рівнях функціонування особистості, мають більш погоджену структуру психологічної безпеки особистості, що дозволяє їм більшості ситуацій професійної діяльності не визначати як екстремальні, а відносити їх лише до складних, напружених, надвідповідальних тощо.

На відміну від них, молодший офіцерський склад завдяки професійній освіті має досить великий арсенал знань про способи забезпечення власної психологічної безпеки, проте більшість з цих знань не оцінені ними (не набувають певної ваги) з точки зору ефективності, дієвості через брак досвіду переживання екстремальної ситуації.

Новобранці військової служби за контрактом не завжди повністю усвідомлюють усі аспекти службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ, її небезпеку і необхідність професійної підготовки, в тому числі і підготовки з забезпечення особистої психологічної безпеки. Маючи лише побутові уявлення про забезпечення власної психологічної безпеки, вони можуть виявитися нездатними самостійно впоратися навіть з типовими ситуаціями виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку під час масових заходах.

У таблицях 2.5 та 2.6 наведені зміни, які відбулися з показниками психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом після того, як вони взяли участь у заходах з забезпечення охорони громадського порядку під час Євро-2012.

Таблиця 2.5 – Динаміка компонентів психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом під впливом екстремальної ситуації

Шкали методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”	Групи порівняння		Значущість розбіжностей	
	Перед екстремальною ситуацією	Після екстремальної ситуації	t	p
Старші офіцери				
Морально-комунікативна	103,75±15,24	112,38±4,84	2,09	0,05
Мотиваційно-вольова	116,13±17,24	126,50±11,72	1,49	-
Ціннісно-смыслова	122,00±7,45	127,13±3,44	1,87	0,1
Внутрішнього комфорту	113,75±12,91	122,38±8,25	1,69	0,1
Індекс ПБО	452,63±48,41	487,38±24,74	1,92	0,1
Молодші офіцери				
Морально-комунікативна	94,86±19,70	88,71±24,81	0,75	-
Мотиваційно-вольова	114,21±15,84	103,64±23,95	1,43	-
Ціннісно-смыслова	106,78±17,63	102,71±26,17	0,50	-
Внутрішнього комфорту	104,00±18,16	96,50±27,39	0,88	-
Індекс ПБО	419,86±66,32	391,57±98,23	0,92	-
Досвідчені військовослужбовці військової служби за контрактом				
Морально-комунікативна	94,00±14,39	99,62±16,11	0,94	-
Мотиваційно-вольова	106,85±10,95	114,85±14,53	1,71	0,1

Ціннісно-смилова	104,54±13,05	113,77±15,81	1,74	0,1
Внутрішнього комфорту	103,15±14,69	114,23±13,71	2,14	0,05
Індекс ПБО	408,00±41,70	440,46±57,57	1,77	0,1
Недосвідчені військовослужбовці військової служби за контрактом				
Морально-комунікативна	93,46±14,94	93,77±21,33	0,04	-
Мотиваційно-вольова	103,23±14,15	104,08±18,49	0,14	-
Ціннісно-смилова	102,31±14,67	108,00±20,54	0,87	-
Внутрішнього комфорту	102,31±15,60	103,85±24,71	0,20	-
Індекс ПБО	401,85±51,12	409,69±82,41	0,31	-

Як видно із наведених даних, у досвідчених військовослужбовців як офіцерів, так і військової служби за контрактом, ситуації на кшталт охорона суспільного порядку під час Євро-2012 сприймаються не стільки як екстремальна, скільки як ситуація перевірки їх готовності до виконання професійних функцій у складних умовах, в умовах підвищеної відповідальності, як перевірка набутих професійних знань, вмінь, навичок, обраного шляху розвитку тощо. Тому переживання подібних ситуацій, коли вони мають позитивне завершення, у досвідчених військовослужбовців має позитивний ефект, що проявляється у зростанні за всіма показниками психологічної безпеки особистості та у згуртуванні структури психологічної безпеки.

Так, за даними таблиці 2.5 порівняння показників психологічної безпеки особистості перед та після виконання заходів, пов'язаних з Євро-2012, показує, що майже за всіма шкалами психологічної безпеки особистості у досвідчених військовослужбовців спостерігається значуще збільшення показників психологічної безпеки особистості чи тенденція до такого збільшення.

Таблиця 2.6 – Динаміка структури психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом під впливом екстремальної ситуації

Шкали методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”	Перед екстремальною ситуацією					Після екстремальної ситуації				
	Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смилова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО	Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смилова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Старші офіцери										
Морально-комунікативна	1,00	0,95	0,89	0,69	0,97	1,00	0,38	0,17	0,26	0,49
Мотиваційно-вольова		1,00	0,83	0,61	0,94		1,00	0,95	0,91	0,99
Ціннісно-смилова			1,00	0,72	0,92			1,00	0,85	0,91
Внутрішнього комфорту				1,00	0,81				1,00	0,94
Індекс ПБО					1,00					1,00
Молодші офіцери										
Морально-комунікативна	1,00	0,85	0,86	0,83	0,95	1,00	0,83	0,97	0,96	0,98

Мотиваційно-вольова		1,00	0,79	0,71	0,90		1,00	0,77	0,90	0,91
Ціннісно-смилова			1,00	0,86	0,94			1,00	0,92	0,96
Внутрішнього комфорту				1,00	0,92				1,00	0,99
Індекс ПБО					1,00					1,00
Досвідчені військовослужбовці військової служби за контрактом										
Морально-комунікативна	1,00	0,71	0,76	0,74	0,92	1,00	0,90	0,95	0,87	0,98
Мотиваційно-вольова		1,00	0,64	0,46	0,80		1,00	0,83	0,90	0,95
Ціннісно-смилова			1,00	0,74	0,90			1,00	0,88	0,96
Внутрішнього комфорту				1,00	0,85				1,00	0,95
Індекс ПБО					1,00					1,00
Недосвідчені військовослужбовці військової служби за контрактом										
Морально-комунікативна	1,00	0,68	0,67	0,45	0,91	1,00	0,90	0,96	0,95	0,98
Мотиваційно-вольова		1,00	0,41	-0,05	0,62		1,00	0,87	0,93	0,95
Ціннісно-смилова			1,00	0,59	0,87			1,00	0,89	0,96
Внутрішнього комфорту				1,00	0,69				1,00	0,98
Індекс ПБО					1,00					1,00

Порівняння показників кореляційних зв'язків (табл. 2.6) між різними шкалами, які відповідають структурним елементам психологічної безпеки особистості перед та після дії екстремальної ситуації, показало, що при переживанні зазначених ситуацій відбувається певне підсилення майже усіх зв'язків між елементами психологічної безпеки особистості. Проте, є певні відмінності у реагування на події Євро-2012 старшими офіцерами і досвідченими військовослужбовцями військової служби за контрактом.

Так, у старших офіцерів найбільші позитивні зміни спостерігаються за “Морально-комунікативною” шкалою, $t = 2,09$, $p \leq 0,05$. Найбільша інтенсивність змін саме за цією шкалою напевне пов'язана з усвідомленням офіцерами набуття ними нових, незвичайних знань, вмінь, виконання дещо незвичної ролі при охороні громадського порядку під час масових заходів, необхідності відмовитися від певних “звичних” форм реагування. Під час Євро-2012 у офіцерів була можливість випробувати себе у спілкуванні з представниками правоохоронних структур і громадянами інших країн, апробувати свої знання англійської, розширити діапазон професійних ролей – допомагати гостям Євро-2012 орієнтуватися в інфраструктурі міста, у правовому полі нашої країни тощо. Проте, хоча зазвичай набуття нових соціальних ролей, знань, вмінь мають поступово приводити до змін у ціннісно-смиловій та мотиваційно-вольовій складових психологічної безпеки особистості, набуті під час Євро-2012 додаткові знання не усвідомлюються старшими офіцерами як необхідні, про що свідчать низькі показники кореляції між показниками “Морально-комунікативної” шкали і іншими шкалами методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”.

У досвідчених військовослужбовців військової служби за контрактом найбільші зміни спостерігаються за шкалою “Внутрішнього комфорту”, $t = 2,14$, $p \leq 0,05$. Можна припустити, що підвищена відповідальність, яка пов'язана з міжнародним рівнем Євро-2012, викликала емоційне напруження у досвідчених військовослужбовців, на яких покладалися основні завдання з охорони громадського порядку під час масових заходів. Проте успішне завершення заходів, пов'язаних з Євро-2012, призвело до значного зниження напруження, до

розслаблення і, відповідно, до піднесення настрою, покращення самопочуття. Позитивні зміни у настрою відбилися і на інших складових психологічної безпеки особистості, які пов'язані з емоційною сферою – мотиваційно-вольовою та ціннісно-смісловою. Зазначимо, власні попередні дослідження показали, що для досвідчених військовослужбовців військової служби за контрактом характерна більш проста структура саморегуляції, що є фактором ризику розвитку професійної деформації [38]. О.В. Землянська у якості показників професійної деформації називає: а) завищену самооцінку, що викликає зневажливе відношення до представників інших професій, поблажливість в оцінці колег по службі; б) хворобливе ставлення на критику, контроль і перевірку своєї діяльності; в) фіксацію на власному досвіді, включаючи презумпцію власної непогрішимості [40]. Можна припустити, що саме постійні перевірки професійної підготовки досвідчених військовослужбовців військової служби за контрактом напередодні Євро-2012 при наявності в них деяких ознак професійної деформації призвели до підвищення в них психологічного напруження.

Зазначимо, що певна універсальність у реакціях на стресові ситуації спостерігається і у недосвідчених військовослужбовців. Так, у молодих військовослужбовців, в яких були зависокі показники за шкалами психологічної безпеки особистості, відбулось їх певне зниження, а у військовослужбовців з заниженими показниками – підвищення (при цьому середні групові показники не зазнали статистично значущих змін). Крім того, усі показники психологічної безпеки особистості після переживання екстремальної ситуації стали більш погодженими, про що свідчить посилення кореляційних зв'язків між шкалами методики, отримані після подій Євро-2012, та індивідуалізованими, про що свідчать збільшення показників стандартного відхилення в групах. Такі данні є показником того, що екстремальні ситуації стають перевіркою на практиці набутої професійної підготовки, яка гіпотетично передбачає саме дію в екстремальних умовах, проте відбувається у звичайних, втому числі і підготовки із забезпечення власної психологічної безпеки. У результаті переживання екстремальної ситуації реалізація психологічної безпеки особистості набуває риси дієвості, адекватності ситуації і індивідуальності (звідси посилення кореляційних зв'язків, корекція надмірно високих та надмірно низьких показників психологічної безпеки особистості, збільшення показників стандартного відхилення).

Проте найбільш позитивний вплив переживання подій Євро-2012 спостерігався у недосвідчених військовослужбовців військової служби за контрактом. Так, причетність до подій Євро-2012 у цих військовослужбовців не лише допомогла набуті їх структурі психологічної безпеки особистості рис дієвості, про що свідчить посилення кореляційних зв'язків між шкалами методики, але й певним чином збільшила осмисленість їх буття, про що свідчить деяке збільшення за "Ціннісно-смісловою" шкалою. Зазначимо, що недосвідчені військовослужбовці військової служби за контрактом мінімально залучалися до заходів з охорони громадської безпеки під час Євро-2012, основне навантаження в цей період лягло на перші три групи військовослужбовців, тому на відміну від недосвідчених офіцерів, в яких попри усі вище перелічені позитивні впливи переживання подій Євро-2012, спостерігалось загальне незначне зменшення за

всіма показниками психологічної безпеки особистості, в цій групі такого зниження не відбувалося.

Як видно з наведених даних, розроблена методика здатна фіксувати зміни, які відбуваються з психологічною безпекою особистості під впливом значних життєвих подій.

2.3.4 Нормування методики для загальної вибірки військовослужбовців

Для визначення норм за розробленою методикою для загальної вибірки військовослужбовців НГУ було обстежено 107 офіцерів НГУ, 185 військовослужбовців НГУ військової служби за контрактом та 96 курсантів Національної академії Національної гвардії України, норми для цих вибірок наведені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Норми показників психологічної безпеки особистості для різних категорій військовослужбовців НГУ

Категорія в/с	Рівень показників в ПБО	Шкали				
		Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смілова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Офіцери	Високий	112 – 120	126 – 138	124 – 138	122 – 132	484 – 528
	Середній	74 – 111	86 – 125	85 – 123	80 – 121	325 – 483
	Низький	0 – 73	0 – 85	0 – 84	0 – 79	0 – 321
В/с за контрактом	Високий	105 – 120	117 – 138	117 – 138	118 – 132	452 – 528
	Середній	67 – 104	79 – 116	76 – 116	70 – 117	297 – 451
	Низький	0 – 66	0 – 78	0 – 75	0 – 69	0 – 296
Курсанти	Високий	107 – 120	122 – 138	117 – 138	119 – 132	460 – 528
	Середній	70 – 106	80 – 121	80 – 116	74 – 118	309 – 459
	Низький	0 – 69	0 – 79	0 – 79	0 – 73	0 – 308
Загальна вибірка в/с НГУ	Високий	108 – 120	122 – 138	119 – 138	120 – 132	464 – 528
	Середній	70 – 107	82 – 121	80 – 118	75 – 119	309 – 463
	Низький	0 – 69	0 – 81	0 – 79	0 – 74	0 – 308

Як бачимо із наведених даних, найбільш жорсткими є показники норм у офіцерів НГУ, що свідчить про більш розвинені у них механізми забезпечення психологічної безпеки особистості, здатність усвідомлювати їх і, відповідно, свідомо використовувати. Дещо м'якші норми у курсантів; найменші вимоги до психологічної безпеки особистості є у військовослужбовців військової служби за контрактом – для цієї останньої групи характерне менше усвідомлення механізмів забезпечення психологічної безпеки їх особистості, що належать до мотиваційно-вольового та ціннісно-сміслового компонентів

Так само слабо усвідомлюють потенціал ціннісно-сміслового компоненту і курсанти НАНГУ, що пов'язано з відносно молодим віком цієї вибірки. Проте курсанти для забезпечення власної психологічної безпеки активно освоюють потенціал мотиваційно-вольового компоненту – починаючи з 2 курсу для курсантів характерна актуалізація вольових процесів [38].

2.4 Методика “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Для роботи з військовослужбовцями, які виконують службово-бойові завдання у екстремальних ситуаціях, розроблено експрес-методику діагностики психологічної безпеки особистості.

Для цього данні, що отримані за допомогою опитувальника основної методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” в групі військовослужбовців, які нещодавно перебували в екстремальній ситуації, було піддано факторному аналізу для визначення питань, що найбільш щільно корелюють з кожним фактором психологічної безпеки особистості. Факторний аналіз у цій специфічній виборці в цілому підтвердив закладену у методику структуру психологічної безпеки особистості, проте він також дозволив вказати і на певні особливості та зміни у цій структурі. Так, найбільшу вагу в ній мали саме відчуття психологічного благополуччя (компонент внутрішнього комфорту), а найменшу – морально-комунікативні складові психологічної безпеки особистості, інші компоненти мали вагу, яка співвідноситься з вагою цих компонентів у загальній структурі психологічної безпеки. Також зазначимо, що на морально-комунікативну складову психологічної безпеки особистості в групі, яка пережила екстремальні події, працюють два фактори – довіра та повага до інших. Така зміна ваги структурних компонентів психологічної безпеки особистості, пов’язаних з відчуттями і зовнішньою активністю, є цілком виправданою – в екстремальних ситуаціях регулююча роль компоненту внутрішнього комфорту проступає найбільш рельєфно, а морально-комунікативний компонент дозволяє компенсувати нестачу власних ресурсів для подолання стресовості ситуації із залученням зовнішніх, більш широких.

У результаті проведеного факторного аналізу із методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” було відібрано по 7 запитань для кожної шкали (всього 28 запитань). Зазначимо, що всі питання мали негативне формулювання. Проте для діагностики осіб, які щойно пережили стресові події, більш легким є визначення тих особливостей, яких в них нема, ніж самоідентифікація. Крім того, як показали результати попередніх досліджень [32-34, 38] саме антиідентифікація є одним із механізмів, що дозволяє змобілізуватися в екстремальній ситуації при функціонуванні трансформованої системи психологічної безпеки особистості: протиставлення своїх поступків в екстремальних ситуаціях поступкам інших, як усвідомлення власного життєвого вибору. “Ми – не вони”, - сказали собі офіцери та курсанти, коли у 2004 році спецпідрозділ “Беркут” відмовився від виконання завдань з охорони громадського порядку під час подій “Помаранчевого майдану”. Проте вибір лише негативних запитань змусив залишити усю лінійку відповідей, яка містить 7 градацій. Спрощення шкали відповідей до “так” чи “ні” значно знизило б діагностичний потенціал розробленої методики. Проте у такому спрощенні і не було необхідності. Через те, що усі питання було сформульовано у негативному ключі, сім градацій відповідей сприймаються як досить зручна лінійка оцінки (більше чи менше виражена та чи інша особливість). Невелика кількість питань дозволила розробити бланк методики, який повністю вміщується на одному

аркуші формату А4 (чи А5), що ще сильніше підкреслює ефект лінійки. Крім того, такий формат зручно використовувати в польових умовах.

Бланк методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості”

Інструкція: в опитувальнику знаходяться висловлювання, які необхідно співвіднести з Вашими відчуттями, переживаннями, думками, звичками, особливостями взаємин з оточуючими. Для цього у кожному рядку на перетині зі стовпцем, що відповідає Вашому варіанту відповіді, поставте знак – “Х”. Намагайтеся максимально використовувати запропоновані градації відповідей.

№ з/п	Висловлювання	Це точно про мене	Це на мене схоже	Це схоже на мене, але немає впевненості	Не наважуюся віднести це до себе	Сумніваюся, що це можна віднести до мене	Мені це не властиво в більшості випадків	Це до мене абсолютно не відноситься
1	Мені часто спадає на думку, що я живу невірно.							
2	Мене легко збентежити.							
3	Я не вважаю себе цікавою, значущою людиною							
4	Я мучу себе самозвинуваченнями.							
5	Мені здається, що життя проходить повз мене.							
6	Мені не просто брати відповідальність на себе і самому приймати рішення.							
7	Мені складно швидко підлаштувати свої плани до обставин, що змінилися.							
8	Я не можу ні до кого звернутися зі своїми проблемами, не відчуваючи страху, що зрештою це якось буде використано проти мене.							
9	Підтримання близьких стосунків пов'язане для мене з труднощами й розчаруваннями.							
10	У мене часто виникає почуття провини, навіть коли звинувачувати себе, здавалося б, немає в чому.							
11	Труднощі у спілкуванні з оточуючими заважають мені у вирішенні життєво важливих проблем.							
12	Я вважаю, що доля цілком несправедлива до мене.							
13	Моє життя видається мені вкрай безглуздим.							
14	Я довго не можу прийняти рішення, а потім довго сумніваюся в його правильності.							
15	Мене мало цікавить те, що відбувається навколо мене.							
16	Мені здається, що люди не зацікавлені та байдужі до того, що зі мною трапиться.							
17	Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в мене з оточуючими.							
18	Якщо зі мною трапляються неприємності, то мені нічого не хочеться робити.							
19	Коли я стикаюся з важкою ситуацією, я починаю сприймати усе, що відбувається, у чорному кольорі.							
20	Якщо хтось поводить себе зі мною грубо, я відповідаю тим							

	же.							
21	У складних ситуаціях я вважаю доцільним чекати, поки проблеми вирішаться самі собою.							
22	Мені важко підтримувати стосунки з людьми, з якими я щойно познайомився.							
23	Я не схильний до прояву ініціативи.							
24	У своїх вчинках я не зобов'язаний враховувати інтереси інших людей.							
25	Я почуваю себе непотрібним.							
26	Коли потрібно приймати важливі життєві рішення, мене охоплює страх, а раптом я не впораюся або в мене не вийде.							
27	Моя імпульсивність штовхає мене на необдумані, ризиковані вчинки							
28	Людина, яка мене не розуміє, викликає у мене роздратування.							

Ключі до підрахунку методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Бали за цією методикою підраховуються, як сума за підшкалами: 1 шкала – морально-комунікативна: 1.1 шкала – довіра (зворотній підрахунок за питаннями: 4, 8, 12, 16); 1.2 шкала – повага до інших (зворотній підрахунок за питаннями: 20, 24, 28).

2 шкала – мотиваційно-вольова. Зворотній підрахунок за питаннями: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26.

3 шкала – ціннісно-сміслова. Зворотній підрахунок балів за питаннями: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27.

4 шкала – внутрішнього комфорту. Зворотній підрахунок балів за питаннями: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25.

Інтегральний показник психологічної безпеки особистості розраховується, як сума за 4 шкалами.

Опитувальник має високі показники внутрішньої погодженості. Оскільки експрес-методика за суттю є паралельною формою основної методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”, тому використовувалась спрощена процедура перевірки валідності даної методики – валідність паралельних форм методики. Для цього за допомогою кореляційного аналізу встановлювалась відповідність результатів, які отримувалися за шкалами основної методики, результатам, отриманим за шкалами експрес-методики.

Дослідження проводилось у двох групах курсантів старших курсів НА НГУ (30 та 29 осіб). В одній групі першою застосовували методику “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості”, а другою методика “Діагностика психологічної безпеки особистості”, у другій – навпаки. Так, шкали “Морально-комунікативна” в основній і експрес-методиці в групах з різним порядком пред’явлення методик корелюють на рівні $r_s=0,75$ та $0,78$ відповідно для першої і другої групи ($p \leq 0,01$ для обох показників). Шкали “Мотиваційно-вольова” – $r_s=0,76$ та $0,77$ відповідно для першої і другої групи ($p \leq 0,01$ для обох показників). Шкали “Ціннісно-сміслова” $r_s=0,75$ та $0,77$ відповідно для першої і другої групи

($p \leq 0,01$ для обох показників). Шкали “Внутрішнього комфорту” – $r_s = 0,86$ та $0,88$ відповідно для першої і другої групи ($p \leq 0,01$ для обох показників). За інтегральною шкалою – індексом ПБО $r_s = 0,85$ та $0,87$ відповідно для першої і другої групи ($p \leq 0,01$ для обох показників).

У таблиці 2.8 наводяться результати нормування розробленої експрес-методики для звичайних ситуацій життєдіяльності військовослужбовців. На цьому етапі розробки методики було задіяне 97 військовослужбовців НГУ (41 офіцер, 25 курсантів, 31 військовослужбовець військової служби за контрактом)

Таблиця 2.8 – Норми за шкалами методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” для військовослужбовців НГУ, які знаходяться у звичайних умовах

Категорія в/с	Рівень показників в ПБО	Шкали				
		Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-сміслова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Офіцери	Високий	41 – 42	41 – 42	42	42	162 – 168
	Середній	24 – 40	27 – 40	26 – 41	26 – 41	105 – 161
	Низький	0 – 23	0 – 26	0 – 25	0 – 25	0 – 104
В/с за контрактом	Високий	37 – 42	37 – 42	32 – 42	36 – 42	140 – 168
	Середній	23 – 36	23 – 36	20 – 31	28 – 35	100 – 139
	Низький	0 – 22	0 – 22	0 – 19	0 – 27	0 – 99
Курсанти	Високий	36 – 42	39 – 42	36 – 42	41 – 42	146 – 168
	Середній	20 – 35	20 – 38	20 – 35	22 – 40	84 – 145
	Низький	0 – 19	0 – 19	0 – 19	0 – 21	0 – 83
Загальна вибірка в/с НГУ	Високий	39 – 42	40 – 42	38 – 42	41 – 42	151 – 168
	Середній	22 – 38	23 – 39	22 – 37	25 – 40	95 – 150
	Низький	0 – 21	0 – 22	0 – 21	0 – 24	0 – 149

Зазначимо, що здійснена процедура нормування стала додатковим свідченням того, що експрес-методика у звичайних умовах життєдіяльності працює як паралельна форма методики “Діагностика психологічної безпеки особистості”, проте, на відміну від останньої, за своєю структурою і змістом вона є більш придатною для роботи з військовослужбовцями, які виконують службово-бойові завдання в особливих (напружених, екстремальних) умовах. Як і за методикою “Діагностика психологічної безпеки особистості” експрес-методика має більш жорсткі норми для вибірки офіцерів. Показники норм військовослужбовців військової служби за контрактом свідчать про їх меншу здатність усвідомлювати і диференціювати механізми забезпечення психологічної безпеки особистості, що належать до ціннісно-сміслового компоненту. Проте вони їх активно використовують для подолання стресовості ситуацій – взаємодопомогу і вольові процеси. Норми за експрес-методикою, які отримані для курсантів, як і норми за методикою “Діагностика психологічної безпеки особистості”, свідчать, що для них актуальним є освоєння процесів вольової регуляції. Проте в екстремальних умовах для них важливим стає питання щодо здатності утримати баланс між розвиненою рефлексією і довірою собі.

В екстремальних умовах норми стають дещо жорсткішими. Так, данні, що отримані на вибірці військовослужбовців, які виконували службово-бойові завдання

з охорони громадського порядку у м. Києві під час подій (масових заворушень) у листопаді 2013 р. – лютому 2014 року, наведені у таблиці 2.9. На цьому етапі у дослідженні взяли участь 327 військовослужбовців НГУ (88 офіцерів, 100 військовослужбовців військової служби за контрактом, 139 військовослужбовців строкової служби).

Таблиця 2.9 – Норми за шкалами методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” для військовослужбовців, які знаходяться в екстремальних умовах

Категорія в/с	Рівень показників в ПБО	Шкали				
		Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-сміслова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Офіцери	Високий	42	42	42	42	168
	Середній	24-41	26-41	25-41	25-41	101-167
	Низький	0-23	0-25	0-24	0-24	0-100
В/с за контрактом	Високий	41-42	42	42	42	167-168
	Середній	23-40	24-41	24-41	26-41	98-166
	Низький	0-22	0-23	0-23	0-25	0-97
В/с строкової служби	Високий	39-42	41-42	40-42	42	155-168
	Середній	20-38	22-40	23-39	25-41	94-154
	Низький	0-19	0-21	0-22	0-24	0-93
Загальна вибірка в/с НГУ	Високий	41-42	42	42	42	166-168
	Середній	21-40	24-41	24-41	25-41	97-163
	Низький	0-20	0-23	0-23	0-24	0-96

В екстремальній ситуації можна спостерігати досить широкий діапазон реагування системи психологічної безпеки особистості, що проявляється у високих показниках стандартного відхилення, ці данні наведені у таблиці 2.10

Таблиця 2.10 – Діапазони реагування системи психологічної безпеки особистості у військовослужбовців НГУ

Категорія в/с	Шкали				
	Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-сміслова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Офіцери	32,55±9,33	34,94±9,57	34,25±9,07	35,32±10,31	137,06±36,10
В/с за контрактом	31,52±9,03	33,18±8,90	32,59±8,66	34,36±8,87	131,65±33,34
В/с строкової служби	29,07±8,67	31,20±8,99	30,85±8,30	33,33±8,44	124,44±30,51
Загальна вибірка в/с НГУ	30,76±9,06	32,82±9,22	32,30±8,71	34,18±9,12	130,06±33,27

Як видно із наведених даних, розроблений психодіагностичний арсенал для визначення особливостей психологічної безпеки особистості є надійним, валідним, компактним інструментарієм, який може використовуватися для обстеження представників ризиконебезпечних професій як у звичайних, так і в екстремальних умовах їх професійної діяльності.

Література

1. Котик, М. А. Психология и безопасность: изд. 3-е, испр. и доп. / М. А. Котик. – Таллин : Валгус, 1989. – 448 с.
2. Рошин, С. К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С. К. Рошин, В. А. Соснин // Российский монитор. – 1995. – № 6.
3. Панарин, И. Н. Психологическая безопасность военнослужащих / И. Н. Панарин // Ориентир. – 1995. – № 8. – С. 48-51.
4. Пістун, І. П. Безпека життєдіяльності (Психофізіологічні аспекти): Практичні заняття. Навч. посібник / І. П. Пістун, Ю. В. Кіт. – Львів : «Афіша», 2000. – 239 с.
5. Шлыкова, Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.03 / Н. Л. Шлыкова. – М., 2004. – 335 с.
6. Кабаченко, Т. С. Методы психологического воздействия [Текст] : учеб. пособ. / Т. С. Кабаченко. – М. : Пед. общ-во России, 2000. – 530 с.
7. Эксакусто, Т. В. Социально-психологическая безопасность: понятие, особенности, критерии оценки [Текст] / Т. В. Эксакусто // Научно-практическая конференция «Психология человека в современном мире», 15-16.10.2009, Ин-т психологии РАН. – М., 2009. – Т. 5. – С.95-101.
8. Баева, И. А. Психологическая безопасность образовательной среды: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / И. А. Баева. – М., 2003. – 386 с.
9. Баева, И. А. Психология безопасности как направление психологической науки и практики [Текст] / И. А. Баева // Национальный психологический журнал. – 2006. – № 1. – С. 66-68.
10. Александрова, Л. А. Психологические ресурсы адаптации личности к условиям повышенного риска природных катастроф : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Л. А. Александрова. – М., 2005. – 19 с.
11. Василюк, Ф. Е. Психотехника выбора / Ф. Е. Василюк // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М. : Смысл, 1997. – С. 284-314.
12. Колесникова, Т. И. Психологический мир личности и его безопасность / Т. И. Колесникова. – М. : Владос-пресс, 2001. – 176 с.
13. Каменева, И. П. Вероятностные модели репрезентации знаний в интеллектуальных системах принятия решений / И. П. Каменева // Штучний інтелект. – 2005. – № 3. – С. 399-409.
14. Приходько, І. І. Моделювання психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності з використанням психосемантичного методу / І. І. Приходько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 1. – С. 174-185.
15. Ильин, Е. П. Психология воли : 2-е изд. / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 368 с.
16. Леонтьев, Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 18 с.

17. Леонтьев, Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев, 2-е испр. изд. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
18. Приходько, И. И. Психологическая безопасность личности специалиста экстремального вида деятельности : концепция, трансформационная модель, психологические механизмы / И. И. Приходько // Медико-биологические и социально-психологические проблемы безопасности в чрезвычайных ситуациях. – СПб., 2013. – № 4. – С. 88-95.
19. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1977. – 304 с.
20. Приходько, И. И. Разработка психодиагностического инструментария определения психологической безопасности личности специалистов экстремальных видов деятельности / И. И. Приходько // Вестник университета (государственного университета управления). – М., 2013. – Вып. 11. – С. 242-253.
21. Лэнгле, А. Эмоции и экзистенция / Альфريد Лэнгле: 2-е изд., стереотипное [пер. с нем.]. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2011. – 332 с.
22. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 281 с.
23. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
24. Ильинский, И. М. О воспитании жизнеспособных поколений российской молодежи / И. М. Ильинский // Государство и дети: реальность России. – М.: Российское педагогическое агентство, 1995. – 234 с.
25. Ahmed, R. Discerning community resilience in disadvantaged communities in the context of violence and injury prevention / R. Ahmed, M. Seedat, A. van Niekerk, S. Bulbulia // South African Journal of Psychology. – 2004. – Vol. 34 (3). – P. 386-408.
26. Bonanno, G. A. What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress / G. A. Bonanno, S. Galea, A. Bucciarelli, D. Vlahov // Journal of consulting and clinical psychology. – 2007. – № 75 (5). – P. 671-682.
27. Fraser, M. Risk, protection, and resilience: Towards a conceptual framework for social work practice / M. Fraser, J. Richman, M. Galinsky // Social Work Research. – 1999. – № 23(3). – P. 131-144.
28. Kobasa, S. C. Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness / S. C. Kobasa // Journal of Personality and Social Psychology. – 1979 – № 37. – P. 1 – 11.
29. Maddi, S. R. Hardiness and Mental Health / S. R. Maddi, D. M. Khoshaba // Journal of Personality Assesment. – 1994. – Vol. 63. – № 2. – P. 265 – 274.
30. Чудновский, В. Э. Становление личности и проблема смысла жизни : Избранные труды / В. Э. Чудновский. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та, 2006. – 768 с.
31. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. - М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1983 г. – 284с.

32. Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень : монографія / І.І. Приходько, О.В. Тімченко, А.А. Лиман та ін. / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 130 с.

33. Приходько, І. І. Динаміка психологічної безпеки військовослужбовців внутрішніх військ МВС України при виконанні службово-бойових завдань з охорони громадського порядку / І. І. Приходько // Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України. – 2010. – № 33. – С. 73-180.

34. Prikhodko, I. I. Special features of the information-and-psychological influence on the psychological safety of the servicemen of Interior Forces of the Ministry of the Interior of Ukraine who were on duty during the presidential elections at 2004 / I. I. Prikhodko // European Applied Sciences. – 2013. – № 1. – P. 175-178.

35. Магомед-Эминов, М. Ш. Деятельностно-смысловой подход к психологической трансформации личности : автореф. дисс. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / М. Ш. Магомед-Эминов. – М., 2009. – 53 с.

36. Приходько, І. І. Посттравматичне зростання як компонент емпіричної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності / І. І. Приходько // Вісник Національного університету оборони України. – 2013. – Вип. 1 (32). – С. 269-273.

37. Рубинштейн, С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.

38. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.

39. Приходько І.І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України): автореф. дис... д-ра психол. наук: спец. 19.00.09. – Х., 2014. – 40 с.

40. Землянська, О.В. Психічне здоров'я працівника ОВС як детермінанта успішності професійної діяльності / О.В. Землянська // Актуальні проблеми юридичної та екстремальної психології. – Макіївка: МЕРІ, 2012. – С. 49-52.

Методика “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Бланк методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Інструкція: у питальнику містяться висловлювання, які необхідно співвіднести з Вашим способом життя – Вашими переживаннями, думками, звичками, стилем поведінки, особливостями взаємин з оточуючими. В кожному рядку на перетині зі стовпцем, який відповідає Вашому варіанту відповіді, поставте знак – “Х”.

№ з/п	Твердження	Це точно про мене	Це на мене схоже	Це схоже на мене, але немає впевненості	Не наважуюся віднести це до себе	Сумніваюся, що це можна віднести до мене	Мені це не властиво в більшості випадків	Це до мене абсолютно не відноситься
1	Люди вважають мене стриманою і розсудливою людиною.							
2	Я безумовно можу назвати себе цілеспрямованою людиною.							
3	У душі я оптиміст і вірю у краще.							
4	Я довго переживаю конфуз, що зі мною трапився, допущений промах, помилку в роботі.							
5	Мене легко збентежити.							
6	Мені не просто брати відповідальність на себе і самому приймати рішення.							
7	Багато в чому я розчарований своїми досягненнями в житті.							
8	У мене часто виникає почуття провини, навіть коли звинувачувати себе, здавалося б, немає в чому.							
9	Мене часто підводять “нерви” в спілкуванні з людьми на роботі (службі).							
10	Я не очікую отримати від життя те, чого дійсно бажаю.							
11	Мені все швидко набридає або розчаровує.							
12	Я задоволений тим, як склалося моє життя.							
13	Я схильний дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки.							
14	Я довго не можу прийняти рішення, а потім довго сумніваюся в його правильності.							
15	Я не дуже добре усвідомлюю, чого хочу досягти в житті.							
16	Люди мене недооцінюють.							
17	Людина, яка мене не розуміє, викликає у мене роздратування.							
18	Якщо мені не вдається справа, успіх у якій для мене							

	особливо важливий, то мені стає важко взагалі щось робити.								
19	Приймаючи рішення у складній життєвій ситуації, я думаю, як воно позначиться на близьких мені людях, колегах.								
20	Я часто звинувачую себе за безвілля, а вдіяти з цим нічого не можу.								
21	Я часто почуваю себе приниженим.								
22	Я досить швидко можу підлаштувати свої плани до нових обставин.								
23	У своїх вчинках я не зобов'язаний враховувати інтереси інших людей.								
24	У мене часто виникає передчуття, що на мене чекають якісь неприємності.								
25	Мені здається, що люди байдужі і їм все рівно, що зі мною станеться.								
26	Я вмію розраховувати свій час так, щоб все робити вчасно.								
27	Мене не хвилюють проблеми інших людей.								
28	Я довго переживаю через несправедливість стосовно до мене.								
29	Мені важко підтримувати стосунки з людьми, з якими я щойно познайомився.								
30	Коли потрібно приймати важливі життєві рішення, мене охоплює страх, а раптом я не впораюся або в мене не вийде.								
31	Мої думки постійно повертаються до можливих неприємностей і мені важко спрямовувати їх в інше русло.								
32	У мене часто буває хандра (тужливий настрій).								
33	Моє вміння спілкуватися з людьми сприяє вирішенню життєво важливих для мене проблем.								
34	Мені абсолютно зрозуміло, як вирішувати проблеми, що стоять переді мною.								
35	Я невдачлива людина.								
36	Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти самого себе.								
37	Мої друзі і близькі вважають мене людиною вихованою та інтелігентною.								
38	Коли хто-небудь скаржиться, що життя нудне, мені здається, що він просто не вміє бачити цікаве.								
39	Моє життя варте того, щоб жити далі.								
40	Мені часто приходиться в голову думка, що я живу неправильно.								
41	Я знаю, що є люди, налаштовані проти мене.								
42	Я завжди можу вплинути на результат того, що відбувається навколо мене.								
43	Мені здається, що життя проходить повз мене.								
44	Я часто про щось тривожуся.								
45	Я уникаю занадто близьких стосунків, щоб не втратити особисту свободу.								
46	Мені часто не вистачає завзятості закінчити почату справу								

47	Я намагаюся бути в курсі всього, що відбувається навколо мене.								
48	Життя для мене майже завжди пов'язане з напруженням.								
49	Підтримання близьких стосунків пов'язане для мене з труднощами і розчаруваннями.								
50	У мене часто немає можливості впливати на несподівані проблеми.								
51	Моє життя видається мені вкрай безглуздим.								
52	У новій обстановці я майже завжди відчуваю тривогу.								
53	Будучи засмученим, я використовую занадто сильні вирази.								
54	Я упускаю зручний випадок через те, що недостатньо швидко приймаю рішення.								
55	Навколишній світ і події в ньому часто викликають у мене розгубленість і занепокоєння.								
56	Як правило, я пишаюся тим, який я і який спосіб життя веду.								
57	Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в мене з оточуючими.								
58	У складних ситуаціях я вважаю доцільним чекати, поки проблеми вирішаться самі собою.								
59	У житті я ще не знайшов свого покликання.								
60	Іноді я стаю занепокоєним з невідомої причини.								
61	Я зазнаю труднощів, коли намагаюся змінювати свою поведінку так, щоб вона відповідала поглядам різних людей і ситуаціям.								
62	Я приймаю рішення і дію самостійно, не сподіваючись на долю.								
63	В моєму житті дуже багато невизначеності – чимало залежить від випадку.								
64	Я відчуваю себе непотрібним.								
65	Я не можу розкритися перед іншими і попросити про допомогу у них навіть у дуже скрутних для мене ситуаціях.								
66	Як правило, я вважаю себе відповідальним за те, як я живу.								
67	Коли я стикаюся з важкою ситуацією, я намагаюся знайти плюси в усьому, що відбувається.								
68	Я падаю духом через те, що все проти мене.								
69	Для мене важливо завжди зберігати теплі стосунки в моїй родині і з моїми друзями.								
70	Якщо справа в мене йде погано, мені відразу хочеться все кинути.								
71	Часто я дорікаю собі в тому, що не використовую багато свої здібностей.								
72	Я мучу себе самозвинуваченнями.								
73	Немає нікого, до кого я міг би звернутися зі своїми проблемами.								
74	Я схильний до прояву ініціативи.								
75	Тільки ризикуючи життям, я відчуваю його цінність.								

76	Я довго пам'ятаю зневагу й образи, які мені завдали.							
77	Я не можу ні до кого звернутися зі своїми проблемами, не відчуваючи страху, що в кінці кінців це якось буде використано проти мене.							
78	У мене є бажання змінити в своєму способі життя дуже багато чого, але не вистачає сил.							
79	Я не завжди замислююся над тим, як мої рішення позначаються на моїх близьких, колегах.							
80	Іноді у мене буває таке відчуття, що переді мною виросло стільки труднощів, що подолати їх просто неможливо.							
81	Я продуктивно працюю в силу власної цілеспрямованості, а не через зовнішній контроль.							
82	Я вважаю, що доля цілком несправедлива до мене.							
83	Маса дрібних неприємностей мене виводить із себе.							
84	Якщо я ризикую, то, скоріше, з розумом, а не відчайдушно.							
85	Я можу сказати, що в цілому я контролюю свою долю.							
86	Якщо зі мною трапляються неприємності, то мені нічого не хочеться робити.							
87	Потрапляючи в конфліктну ситуацію, я не завжди думаю про те, як мої вчинки відіб'ються на моєму житті в подальшому.							
88	Думаю, що інші, в цілому, оцінюють мене досить високо.							

Переведення відповідей у бали при прямому і зворотньому підрахунку

Варіанти відповідей	Прямий підрахунок	Зворотній підрахунок
Це точно про мене	6	0
Це на мене схоже	5	1
Це схоже на мене, але немає впевненості	4	2
Не наважуюся віднести це до себе	3	3
Сумніваюся, що це можна віднести до мене	2	4
Мені це не властиво в більшості випадків	1	5
Це до мене абсолютно не відноситься	0	6

Ключі до підрахунку методики “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Шкала 1 “Морально-комунікативна”. Прямий підрахунок: 1, 13, 33, 37, 69. Зворотній підрахунок: 5, 9, 17, 21, 25, 29, 41, 45, 49, 53, 57, 61, 65, 73, 77.

Шкала 2 “Мотиваційно-вольова”. Прямий підрахунок: 2, 22, 26, 34, 38, 42, 62, 66, 74, 81, 84. Зворотній підрахунок: 6, 10, 14, 18, 30, 46, 50, 54, 58, 70, 78, 86.

Шкала 3 “Ціннісно-смилова”. Прямий підрахунок: 3, 19, 39, 67, 85. Зворотній підрахунок: 7, 11, 15, 23, 27, 31, 35, 43, 47, 51, 55, 59, 63, 71, 75, 79, 82, 87.

Шкала 4 “Внутрішній комфорт”. Прямий підрахунок: 12, 56, 88. Зворотній підрахунок: 4, 8, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 44, 48, 52, 60, 64, 68, 72, 76, 80, 83.

Норми показників психологічної безпеки особистості для різних категорій військовослужбовців

Категорія в/с	Рівень показників в ПБО	Шкали				
		Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смилова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Офіцери	Високий	112 – 120	126 – 138	124 – 138	122 – 132	484 – 528
	Середній	74 – 111	86 – 125	85 – 123	80 – 121	325 – 483
	Низький	0 – 73	0 – 85	0 – 84	0 – 79	0 – 321
В/с за контрактом	Високий	105 – 120	117 – 138	117 – 138	118 – 132	452 – 528
	Середній	67 – 104	79 – 116	76 – 116	70 – 117	297 – 451
	Низький	0 – 66	0 – 78	0 – 75	0 – 69	0 – 296
Курсанти	Високий	107 – 120	122 – 138	117 – 138	119 – 132	460 – 528
	Середній	70 – 106	80 – 121	80 – 116	74 – 118	309 – 459
	Низький	0 – 69	0 – 79	0 – 79	0 – 73	0 – 308
Загальна вибірка в/с НГУ	Високий	108 – 120	122 – 138	119 – 138	120 – 132	464 – 528
	Середній	70 – 107	82 – 121	80 – 118	75 – 119	309 – 463
	Низький	0 – 69	0 – 81	0 – 79	0 – 74	0 – 308

Інтерпретація отриманих результатів

Шкала 1. “Морально-комунікативна” відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як вільне використання морально-комунікативних норм для підтримання необхідного комфортного рівня стосунків; гнучка їх контрольованість, відкритість новим стосункам, допомозі; міжособистісна толерантність.

Шкала 2. “Мотиваційно-вольова” відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як гнучка перебудова відносин з навколишнім середовищем, яка дозволяє завжди бути головним у цих відносинах (активність як типологічна властивість), розвинене цілепокладання, активне планування як вміння вписати нові завдання в уже створений план, а також здатність його змінювати під впливом несприятливих обставин, інтенсивність у постановці цілей і гнучкість у їх корекції і засобах досягнення.

Шкала 3. “Ціннісно-смилова” відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як осмисленість життя, яка дозволяє за необхідності піднятися над конкретною екстремальною травматичною ситуацією і не бути афективно поглинутим нею; знайти додатковий психологічний ресурс в інших сферах свого життя для подолання наслідків даної травматичної ситуації.

Шкала 4. “Внутрішнього комфорту” відображає дію такого механізму забезпечення психологічної безпеки особистості, як пошук ситуацій психологічного комфорту, відчуття благополуччя, відсутність тривоги; впевненість у собі, своїх силах, у тому, що подобаєшся оточуючим; прагнення до високої якості життя.

Основні якісні характеристики для опису ПБО та її складників

Високий рівень показників за шкалою “Морально-комунікативна” свідчить про відповідальність за свої відносини та довіру близьким людям; здатність встановлювати і підтримувати тісні взаємини; гнучкий контроль стосунків з

оточуючими: сприймання їх такими, якими вони є, толерантність у міжособистісних взаєминах; знання і використання соціальних норм для підтримання необхідних комфортних стосунків. *Середній рівень* відображує наявні в особи обмеження у взаємовідносинах та довірі близьким людям, які можуть спричинювати певний дискомфорт при їх підтриманні, недостатні знання та обмежене використання соціальних норм для підтримання необхідних комфортних стосунків. *Низький рівень* характеризує залежність від інших осіб або страх бути від них залежним і, як наслідок, прагнення до ізоляції, відгородженості, самотності. Проявляється неможливість встановлювати та підтримувати відносини, спостерігається уникнення близьких стосунків; залежність від норм, що регулюють соціальні відносини (соціальні норми сприймаються як обмежувачі).

Високий рівень показників за шкалою **“Мотиваційно-вольова”** свідчить про розвинені вольові якості, у тому числі силу волі, цілеспрямованість, витримку; гарну здатність до активного планування та розумного контролю своєї життєдіяльності, провідну мотивацію досягнення, внутрішній локус контролю (інтернальність), ініціативність, самостійність і незалежність мислення, схильність до новаторства і виправданого ризику, життєстійкість. *Середній рівень* відображує обмежені вольові якості та інноваційні здібності людини, вказує на певні переживання щодо власної самостійності, ініціативності та незалежності мислення. У людини можуть виникати труднощі у плануванні та бути недостатній контроль власної життєдіяльності. *Низький рівень* свідчить про безвольність, неорганізованість, нестійкість людини до життєвих труднощів, провідною є мотивація уникнення невдач, екстернальність. Особа проявляє пасивність, залежність у прийнятті рішень, відмічається низький контроль своєї життєдіяльності.

Високий рівень показників за шкалою **“Ціннісно-смилова”** свідчить про осмисленість власного життя, смислову регуляцію активності; він відображує залученість людини у життя власного соціального середовища, особисту відповідальність, здатність піднятися над ситуацією (власними бажаннями й егоїстичними потребами); для людини характерне активне подолання труднощів, вона використовує продуктивні стратегії подолання стресових ситуацій (копінги). *Середній рівень* свідчить про наявність деяких проблем у визначенні власного смислу життя, смислової регуляції, знижену активність, помірну залежність від певних ситуацій та обставин. Подолання труднощів може проходити складно та повільно, людина не завжди вибирає продуктивні стратегії подолання стресових ситуацій. *Низький рівень* показників свідчить про відсутність усвідомлення цінностей власного життя, його смислу; він відображує потребу регуляцію власної активності, егоїстичність, залежність від ситуації, підпорядкованість обставинам; часто людина використовує непродуктивні стратегії подолання стресових ситуацій (копінги), для неї характерна схильність до невиправданих «екстриму» та ризику як засобів пошуку відчуття осмисленості життя.

Високий рівень показників за шкалою **“Внутрішнього комфорту”** свідчить про впевненість у собі, у власній привабливості для оточуючих, задоволеність життям і своїми стосунками, прагнення до високої якості життя, низьку тривожність. *Середній рівень* свідчить про помірну тривожність, нездужання,

виникнення проблем зі своєю привабливістю для оточуючих, сумніви щодо впевненості в собі, початкові прояви астеничних реакцій. *Низький рівень* свідчить про високу тривожність, невпевненість у собі, своїй привабливості для оточуючих; внутрішньо неприємні відчуття (можливі виражені прояви астеничних реакцій, іпохондрія).

Індекс психологічної безпеки особистості є інтегративним показником, який складається з показників за чотирма шкалами методики, він відображує дію механізму психологічної захищеності особистості, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усувати зовнішні й внутрішні загрози, які виникають, та зберігати на достатньо стійкому дієздатному рівні можливість виконувати службово-бойові завдання у звичайних та екстремальних умовах. *Високий рівень* індексу ПБО характеризує високу психологічну безпеку, захищеність, стійкість особистості до зовнішніх і внутрішніх впливів. *Низький рівень* психологічної захищеності особистості або відсутність психологічної безпеки свідчить про високу ймовірність виникнення психічних розладів, схильність до зривів у функціонуванні особистості, що може проявлятися у порушеннях поведінки та діяльності. *Рівень нестійкої (граничної) ПБО* відображує можливість переходу в перший або другий стани під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів. Детальніша інтерпретація отриманого індексу ПБО фахівця екстремального виду діяльності складається з опису за окремими шкалами методики.

Розроблюючи концепцію методики ми виходили з того, що під час обстеження військовослужбовців НГУ та представників інших екстремальних професій більш важливим є визначення не стільки особливостей забезпечення власної психологічної безпеки особистості, скільки визначення недоліків, неспроможності сформованого у них механізму забезпечення психологічної безпеки.

Бланк методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Інструкція: в опитувальнику знаходяться твердження, які необхідно співвіднести з Вашими відчуттями, переживаннями, думками, звичками, особливостями взаємин з оточуючими. Для цього у кожному рядку на перетині зі стовпцем, що відповідає Вашому варіанту відповіді, поставте знак – “X”. Намагайтеся максимально використовувати запропоновані градації відповідей.

№ з/п	Твердження							
		Це точно про мене	Це на мене схоже	Це схоже на мене, але немає впевненості	Не наважуюся віднести це до себе	Сумніваюся, що це можна віднести до мене	Мені це не властиво в більшості випадків	Це до мене абсолютно не відноситься
1	Мені часто спадає на думку, що я живу невірно.							
2	Мене легко збентежити.							

3	Я не вважаю себе цікавою, значущою людиною							
4	Я мучу себе самозвинуваченнями.							
5	Мені здається, що життя проходить повз мене.							
6	Мені не просто брати відповідальність на себе і самому приймати рішення.							
7	Мені складно швидко підлаштувати свої плани до обставин, що змінилися.							
8	Я не можу ні до кого звернутися зі своїми проблемами, не відчуваючи страху, що зрештою це якось буде використано проти мене.							
9	Підтримання близьких стосунків пов'язане для мене з труднощами й розчаруваннями.							
10	У мене часто виникає почуття провини, навіть коли звинувачувати себе, здавалося б, немає в чому.							
11	Труднощі у спілкуванні з оточуючими заважають мені у вирішенні життєво важливих проблем.							
12	Я вважаю, що доля цілком несправедлива до мене.							
13	Моє життя видається мені вкрай безглуздим.							
14	Я довго не можу прийняти рішення, а потім довго сумніваюся в його правильності.							
15	Мене мало цікавить те, що відбувається навколо мене.							
16	Мені здається, що люди не зацікавлені та байдужі до того, що зі мною трапиться.							
17	Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в мене з оточуючими.							
18	Якщо зі мною трапляються неприємності, то мені нічого не хочеться робити.							
19	Коли я стикаюся з важкою ситуацією, я починаю сприймати усе, що відбувається, у чорному кольорі.							
20	Якщо хтось поводить себе зі мною грубо, я відповідаю тим же.							
21	У складних ситуаціях я вважаю доцільним чекати, поки проблеми вирішаться самі собою.							
22	Мені важко підтримувати стосунки з людьми, з якими я щойно познайомився.							
23	Я не схильний до прояву ініціативи.							
24	У своїх вчинках я не зобов'язаний враховувати інтереси інших людей.							
25	Я почуваю себе непотрібним.							
26	Коли потрібно приймати важливі життєві рішення, мене охоплює страх, а раптом я не впораюся або в мене не вийде.							
27	Моя імпульсивність штовхає мене на необдумані, ризиковані вчинки							
28	Людина, яка мене не розуміє, викликає у мене роздратування.							

Ключі до підрахунку методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності

Бали за цією методикою підраховуються, як сума за підшкалами: 1 шкала – морально-комунікативна: 1.1 шкала – довіра (зворотній підрахунок за питаннями: 4, 8, 12, 16); 1.2 шкала – повага до інших (зворотній підрахунок за питаннями: 20, 24, 28).

2 шкала – мотиваційно-вольова. Зворотній підрахунок за питаннями: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26.

3 шкала – ціннісно-смілова. Зворотній підрахунок балів за питаннями: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27.

4 шкала – внутрішнього комфорту. Зворотній підрахунок балів за питаннями: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25.

Інтегральний показник психологічної безпеки особистості – індекс ПБО розраховується як сума за 4 шкалами.

Норми за шкалами методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” для військовослужбовців, які знаходяться у звичайних умовах

Категорія в/с	Рівень показників ПБО	Шкали				
		Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смілова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Офіцери	Високий	41 – 42	41 – 42	42	42	162 – 168
	Середній	24 – 40	27 – 40	26 – 41	26 – 41	105 – 161
	Низький	0 – 23	0 – 26	0 – 25	0 – 25	0 – 104
В/с за контрактом	Високий	37 – 42	37 – 42	32 – 42	36 – 42	140 – 168
	Середній	23 – 36	23 – 36	20 – 31	28 – 35	100 – 139
	Низький	0 – 22	0 – 22	0 – 19	0 – 27	0 – 99
Курсанти	Високий	36 – 42	39 – 42	36 – 42	41 – 42	146 – 168
	Середній	20 – 35	20 – 38	20 – 35	22 – 40	84 – 145
	Низький	0 – 19	0 – 19	0 – 19	0 – 21	0 – 83
Загальна вибірка в/с НГУ	Високий	39 – 42	40 – 42	38 – 42	41 – 42	151 – 168
	Середній	22 – 38	23 – 39	22 – 37	25 – 40	95 – 150
	Низький	0 – 21	0 – 22	0 – 21	0 – 24	0 – 149

В екстремальній ситуації слід використовувати більш жорсткі норми.

Норми за шкалами методики “Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості” для військовослужбовців, які знаходяться в екстремальних умовах

Категорія в/с	Рівень показників ПБО	Шкали				
		Морально-комунікативна	Мотиваційно-вольова	Ціннісно-смілова	Внутрішнього комфорту	Індекс ПБО
Офіцери	Високий	42	42	42	42	168
	Середній	24-41	26-41	25-41	25-41	101-167
	Низький	0-23	0-25	0-24	0-24	0-100
В/с за контрактом	Високий	41-42	42	42	42	167-168
	Середній	23-40	24-41	24-41	26-41	98-166
	Низький	0-22	0-23	0-23	0-25	0-97
В/с строкової служби	Високий	39-42	41-42	40-42	42	155-168
	Середній	20-38	22-40	23-39	25-41	94-154
	Низький	0-19	0-21	0-22	0-24	0-93
Загальна вибірка в/с НГУ	Високий	41-42	42	42	42	166-168
	Середній	21-40	24-41	24-41	25-41	97-163
	Низький	0-20	0-23	0-23	0-24	0-96

Навчальне видання

Приходько Ігор Іванович

ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ
ДІЯЛЬНОСТІ

Посібник

Відповідальний за випуск: *І.І. Приходько*

Редактор: *Я.М. Холоденко*

Комп'ютерна верстка: *А.О. Теплова*

Формат паперу 60×84/16. Ум. друк. арк. 3,22. Тираж 50 прим. Зам. № 11.

Видавець і виготовлювач Національна академія Національної гвардії України.

Пл. Захистників, 3, м. Харків, 61001.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 4794 від 24.11.2014 р.